

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXIII. KÖTET. 10. SZÁM.

A -*si* KÉPZŐ EREDETE

ZOLNAI GYULA

LEV. TAGTÓL

Fölolvasta 1918. május 6-án

Ára 4 korona

BUDAPEST

1920

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.*

I. k. I. *Tel'fy*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Tel'fy*: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tárkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szász K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, és ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — VI. *Vámbéry*: A keleti török nyelvről. 20 f. — XI. *Bartalus I.*: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.) — II. k. V. *Tel'fy*: Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — VIII. *Gr. Kuun G.*: A sémi magánhangzókrol és megjelölésök módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szófejtegetések. 20 f. — XII. *Szvorényi J.*: Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. III. *Szabó I.*: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — V. *Finály*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső I. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldziher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — IX. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. *Gr. Kuun G.*: Adalékok Krim történetéhez. 40 f. (1872—1873.) — IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — V. *Dr. Goldziher I.*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Budenz J.*: A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. (1873—1875.) — V. k. V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató névmás hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. I K 20 f. — X. *Arany L.*: Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayr Á.*: A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. 20 f. — IV. *Dr. Goldziher I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Jakab István I. t. fölött. 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. *Barna*: A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — IX. *Tel'fy*: Eranos. 40 f. (1876.) — VII. k. VI. *Tel'fy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. (1877—1879.) — VIII. k. III. *Dr. Genetz Á.*: Oroszlapp utazásomból. 40 f. — VII. *Mayer Á.*: Az úgynevezett lágy aspiráták phonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. (1880—1881.) — X. k. III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisch M.*: Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Tel'fy*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Tel'fy*: Középkori görög verses regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Goldziher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbéry Ármin «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 40 f. — XII. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy*

* A hiányzó számok már elfogytak.

A -SÍ KÉPZŐ EREDETE

ZOLNAI GYULA

LEV. TAGTÓL

Főolvasva 1918 május 6-án

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1920

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A -si képző eredete.

LEHR ALBERT 1903-ban, «Két élő képző, melyekről keveset tud az irodalom» című értekezésében (I. Budapesti Szemle CXVI, 65—70) száznál több¹ népi szóban mutatta be a névszóhoz járuló -si képző életét, melylyel a népnyelv olyan személyeket jelöl, kik «az alapszóban kifejezett tárggyal valamilyen foglalkoznak, valamiféle viszonyban vannak». Jelentésére nézve — mint LEHR mondja — rokona az -ász, -ész képzőnek, «csak hogy míg ez már holt számban van, a si-képző förgengcségben az -s (as, os, es, és, ös) képzővel vetekszik». Ilyen képzésű szók pl. a népnyelvben, LEHR adatait idézve: *libási* ,libaőrző kis leány vagy gyerek'; *csibési* ,csibék. tyúkok gondozója'; *szobási* ,belső cseléd, szobaleány' stb. stb.

LEHR maga, sem idézett értekezésében, a mely egyúttal akadémiai fölolvasás is volt, sem később, nem tett kísérletet arra, hogy a képzőnek eredetét megmagyarázza. Ezt a mulasztást akarom én pótolni, előre bocsátva, hogy a *falusi* melléknévnek s néhány általánosabban ismert ilyen népi szavunknak (minők *hová-valósi* ,hovávaló', *ide-valósi* ,idevaló', *alvégesi* ,alvégi' stb.) eredetével SIMONYI már 1894-iki rendes-tagsági székfoglalójában (NyK. XXIV. 137), majd pár évvel később, de még LEHRnek föltünést keltő fölolvasása előtt, «*Falusi és társai*» cz. kis cikkében (1900, Nyr. XXIX. 422) is foglalkozott s ezen akkoriban ismert néhány melléknév-alakról alapjában véve ugyanazt a magyarázatot adta, a melyre nyelvtörténeti adataim engem is rávezettek. Ám SIMONYI a Nyrbeli kis cikkében a többi, nem

¹ A M. Ny. I. 268. lapján, sulykát egy kissé elhajtva, ötszáznál többre becsüli ugyan ezen adatait, ez azonban csak költői tévedés.

hovátartozást, hanem egyéb vonatkozást jelentő melléknevek (mint pl. *anyási, libási* stb.) mellett ezzel a megjegyzéssel sikklik el: «másképp magyarázandók», a magyarázattal azonban tudomásom szerint máig is adós. Hadd kísértsem meg tehát én a LEHR mulasztásának jóvátételét és a SIMONYI adósságának ezzel együtt való lerovását.

Mindenekelőtt egybeállítom a *-si* képzős mellékneveknek, illetőleg főneveknek mindazon adatait, a melyeket fölkhutathattam.

Első ilyen adat, eddigi tudásom szerint, az OklSz.-nak következő 1410-iki idézete: «Blasii de Malonfalusy» (Múz. Kapy).¹ A többi régi adatok időrendben a következők: 1636: «Ekedig az kegyességnek mind közönseges, s-mind kiváltkeppen való *rend szeresi* [így] Gyakorlasarol szoltunk» (MEDGYESI: Praxis Pietatis 600, e helyen az aláhúzott kifejezésnek értelme: *rend szerében való*, v. i. mai kifejezéssel: *rendszerinti*, l. még alább). 1648: «Census: Szent György és szent Mihály adaját az *kis-szeresiek* minden marhás ember annuatim fizet fl. 1., . . . Az nagy-szer pedig szent György és szent Mihály adajában annuatim fizet fl. 3. Vágó marhát az *kis-szer* nem ád; az nagy-szer pedig az kálmándiakkal együtt ád esztendőnkint egy vágó marhát . . . Lenmagot az *kis-szeresiek* nem adnak, az nagy-szer pedig annuatim cub. 1.» (Károlyi-Oklevéltár IV. 289—290, az ecsedi vár tartományának úrbéri összeírásából). «Halászó víz nincsen, hanem csikászó rét vagyon; az kik csikot fognak vésszszel, mind *nagy-* és *kis-szeresiek*, minden ember egy-egy veder csikkal tartozik az várhoz» (uo. 291).² «Koresmárlás karácsontól fogva szent Mihály napig az dominus

¹ A Nemz. Múzeumban őrzött Kapy-levéltárban 3 darab 1410-iki oklevél van. Az A jelzetűben «Blasy de Malonfalusy» olvasható, a B jelzetűben pedig «Blasy de Malomfalusy». Az oklevelekben e mellett az idézett családnév latinós, *de előljárós szerkezettel* is előfordul, még pedig: az A jelzetűben: «Lorandi de Malonfalua», a B jelzetűben: «Lorandi de Malomfalua», a C jelzetűben pedig: «Blasy de Malomfalu».

² Erre az adatra a MNy. VII. 371 megjelent *Szeresi* című kis czikk tett figyelmessé s ennek köszönhetem aztán a magam kijegyezte megelőző és következő idézetet is. A czikkben a szó jelentésének megállapítása fölületes és helytelen (l. Nyr. XLVII. 139).

terrestris számára continuáltatik, mellyet szerrel árulják, egyaránt mind *kis-* és *nagy-szeresiek* is» (uo.). [A három adat a várhoz tartozó Szentmárton nevű birtok szakaszában fordul elő, a melynek úrbéri összeírása így kezdődik: «Marhás jobbágyság száma a *kis-szeren*¹ Szabolcs vármegyében: 4 háznép 4 telken; a *nagy-szeren*¹ Szatmár vármegyében: 4 háznép 4 telken» (289. l.). Ebből világos, hogy a *kis-szer* és *nagy-szer* a Szentmárton nevű birtoknak egy-egy részét teszik, a *kis-szeresi* és *nagy-szeresi* szavak tehát a jobbágyságokhoz tartozását jelentik.] 1657: «Szendrei közép hegyesi Biro [értsd: középhegyi, középsőhegybeli szőlőbíró] Borsodi Mihály... Harmadik hegyesi szőlő Biro [azaz: harmadik hegyi, harmadik hegybeli szőlőbíró] Eötvös Mihály» (SzendrőJk., Dióshegy)². 1660: «Mi Szendrei *Dioshegyesi* [a. m. dióshgyi] Szőlő Biro Viszlai Demeter, az én eskütteimmal edgyütt és Convocatus Szendrei első, és közép hegyesi [azaz: első és középső hegybeli] Uraimekkel edgyütt... ültünk ez mai napon törvényszéket» (uo.). 1694: «Tetszett azért mi nekünk *szőlő hegyesi* bírának [azaz: szőlőhegyi bírának], hogy» stb. (az abaujmegyei Szőlőszárdó falu szőlőinek törvényeiben, a melyek a borsodmegyei Szendrőben keltek, l. OklSz.). 1711: «Tudtára adván ezenn *Hegyesi* Gazdák[na]k [azaz: hegyi gazdáknak], és Atyafiak[na]k... adtam pedig ezenn írásomat ezenn Hegynek becsülletes Biráji, és *Hegyesi* Gazdai előtt... *Hegyesi* Biro [azaz: hegyi bíró, hegybíró] Mészáros Pál előtt» (SzendrőJk., Dióshegy). 1712: «Mi *Dios völgyesi* [azaz: diósvölgyi] Gazdák végeztük közönségesen hogy...» (uo.). 1739: «Az regi bé wett szokás és jo rendtartás szerint mostannis Biro tételre öszve gyüllöttünk az egész *hegyesi* Tanács és *hegyesi* Gazdák [azaz: hegyi tanács és hegyi gazdák]» (SzendrőJk., l. OklSz.). 1753: «A *Dios Hegyesi* [értsd: dióshgyi] Pasztort fogattuk meg» (uo.). 1762: «Az Betsülletes Nemes *Hegyesi* Tanatsnak [azaz:

¹ Mind a két helymeghatározás magában az Oklevéltárban is ritkítva van.

² Azaz: Szendrő város jegyzőkönyvének Dióshgyre vonatkozó részében. (Vö. OklSz.) Az e forrásból való adatok saját eredeti kijegyzéseim.

hegyi tanácsnak] gyűlése Lévén az egész *Szőlő hegyesi* [azaz: szőlőhegyi] betsülletes gazdákkal egyetemben» stb. (uo.). 1788: »Az Aranyka Ur munkáit vagy Batsányi Társ, — vagy valami *Vásárosiak* hozhatná-el» (KAZINCZY F. Levelezése I. 205).¹ 1800: «Löhetne talán őket a római *viatorokat*] *Útazóknak*-is, *Útasiaknak*-is mondani. De az *Útonjáró* szó közönségesebb» (DUGONICS: Római történetek 301).²

Újabb irodalmi adatokban mint népies szókat találjuk a következőket: »Muzsikálnak, hegedülnek *alvégesi* [a. m. alvégi] *legénységnek*» (TOMPÁNÁL, SIMONYI idézete Nyr. XXIX. 422).

¹ Idézve, de pontatlanul, SIMONYINÁL Nyr. XXIX. 422.

² Vö. NYŰSZ. *utas* alatt. E szótár 522. lapján találom CELLARIUS Liber Memorialisának 1777-i kiadásából idézve a *lovagosi* szót. Első pillanatra ez is a -si képző egyik régi adatának látszanék; ámde magát a helyet megtekintve, más eredményre jutunk. A CELLARIUS *lovagosi*-ja ugyanis, bár szintén -si végű, mégis egészen más természetű szónak bizonyul, olyannak, a melynek a -si képző kifejlődésében semmi jelentőség sincs. A könyvnek 1719-iki kiadásában u. i. ezt találom: »*Lovagos, Lovag. Lovas. Gezdec/Rytir*» s nyomban [utána a következő szótári czikket: »*Lovagosi, Lovaghoz való. Gezdecký/ Rejtársky*» (133. l.). Az 1735-iki kiadásban pedig, szintén egymás mellett, ezeket: »*Eques, itis. m. [értsd: masculinum] der Reiter, Ritter. Lovagos, lovag, lovas. Gezdec, rytir*» és: »*Equester et Equestris, e. zur reiterey gehörig, rittermászsig. lovagosi, lovaghoz való*» stb. (159—160. l.). Ebből nyilvánvaló, hogy a *lovagosi* olyan pusztá szótárírói szó csupán, a minővel régi szókönyveinkben százával találkozunk, s a minőkkel ezek — ha járatosak voltak, ha nem — a latin mellékneveket szokták rövidesen lefordítani*; a *lovagosi* tehát nem a *lovag*-nak egyenes leszármazottja, mint a fentebbi *hegyesi* a *hegy*-nek stb., hanem a *lovag* jelentésű *lovagos* szónak egyszerű szótárírói melléknevesítése: *lovagos-i*, azaz lovagoshoz tartozó, vagyis olyan, mint a mai nyelvben pl. a *tizedes-i* (zsold), *zászlós-i* (fizetés), *százados-i* (rang), *ezredes-i* (nyugdíj) stb. melléknevek, a melyek a mi egységes -si képzős szavainkkal nem foghatók egy kalap alá. A kétfajta -si végű szavak közötti különbséget betűszám-tani jelzésmóddal így lehetne szemléltetni: a) *szer+esi* stb. (a fejtegetésésem tárgyát tevő -si képzős szavak képlete) és b) *(ezred+es)+i* stb. (a másik fajtájúak, a melyek további magyarázatra nem szorulnak). Ezért nem vettem föl ezt a *lovagosi* szót a -si képző fentebbi adatai közé.

* Ilyenek pl. MA. szótárában: *árpai, babi, csigai, hamui, itali, magyi* stb. stb. (l. Nyr. VIII. 350—351 és vö. SIMONYI: A magy. nyelv I. 244).

«A *felvégesi* [a. m. *felvégi*] balkezes Tóth András szemlét tart a csizmakon» (Budap. Hirlap 1916 febr. 17, tc.).

A népnyelvből a következő adatait ismerem:

A nyugati nyelvjárásterületről: Göcsejből: *ide-valusi* és *idvalusi* 'idevaló' MTsz., Nyr. XLVII. 129; *oda-valusi* 'odavaló' MTsz.; *há-valusi*¹ 'hovavaló' uo.; *há-valósi*, *ide-odavalósi* Budenz-Album 162. — Kemenesaljáról: *Kutasi*, gúnynev., NyF. XXXIII. 32; *Agyagos*i, gúnyn., uo. 34; a -si képzőnek egyébként nincs divata a nyelvjárásban, leírásában legalább a szóképzési pont (14. l.) nem szól róla.² — Répceze vidékéről: *há-valósi* 'hovavaló' MTsz. — Vas- és Zala megye déli részéből: *idvalósi* 'idevaló' Nyr. XXIX. 422.

A dunántúli nyelvjárásterületről: a pápavidéki nyelvjárásból: *hávalósi* 'hovavaló', *Zemplémmegyesi* 'zemplémmegyei' NyF. XVII. 14; más adatban nem ismeri a leíró. — Tolna megyéből: a Nyr. VI. 52. lapján az *udvarnok* pótlására ajánlott (de divatba sohasem jött) *udvarosi*-nak igazolására ezek vannak, LEHR ALBERT figyelmeztetése alapján,³ idézve: *libási* 'libapásztor', *csibési* 'csibeőrző', *szobási* 'szobagondozó', *szobalányféle* (a MTsz.-ba nem kerültek bele); e pár adatot aztán LEHRnek 1903-iki akadémiai fölolvassása száznál is többre szaporította. Ilyenek: *csibési* 'csirkék', *tyúk*ok gondozója'; *méhesi* 'méhek körül segítő gyerek'; *pinczési* 'a vinczellér segítsége', stb. stb. (l. a fönt id. h. és vö. még alább az eredet fejtegetésében); továbbá: *part-aljasi* 'partban lakó' (LEHRnek újabb adata, nyilván ugyane vidékről, BpSz. CXVI. 480). — Somogy megyéből: *idvalósi*

¹ Ezen alakok u hangzójáról l. alább 15. l.

² LAOZKÓ Géza *Játszi szóképzés* című dolgozatában (NyF. XLIX. 30, illetőleg a Nyr. megfelelő eredeti helyén) mint képzőhalmazozást említi egy göcseji találósmesének állítólag 'kenderszösz' jelentésű *szőrösi* szavát. Ez azonban merő fölületesség, mert az illető helyen *szőrösi* főnévről szó sincsen. A mondat u. i. így szól: «Formás asszony évesztette *szőrösit*» (Nyr. XII. 142), s ez azt teszi: *szőrösét*, v. i. *szőrös testrésztét*. Kiténik ez a találósmese folytatásából: «az uristen az ő likának több szerencsét ne aggyon, ha ő a Formás asszony *szőrösit* [világos birtokviszony!] csak látta is». A 'kenderszösz' értelem tehát a találósmese képe szerint a *szőrös* szót illeti meg.

³ LEHRnek levélbeli szíves értesítése szerint; az *udvarosi* szót is ő ajánlotta volt.

idevaló' Nyr. XXIX. 422; *hová-valósi* ,hovavaló' NyK. XXIV. 137, MTsz.; *ide-valósi* ,idevaló' uo.; *anyási* ,mindig az anyjánál levő (gyerek), *anya-nagyságú* (madár)' Nyr. VIII. 431; ugyane megyének csökölyi nyelvjárásából: *aranyosi* ,aranyos', l. NAGY JÓZSEF: A csökölyi nyelvjárás (Bp. 1910), 14. l. — Baranya megyéből: *ide-valósi* ,idevaló', *hová-valósi* ,hovavaló' NyK. XXIV. 137, MTsz.

Az északnyugati, palócos nyelvjárásterületen: Hont megyéből: *hová-valósi* ,hovavaló', *ide-valósi* ,idevaló' NyK. XXIV. 137, MTsz.; Ipolyszalkáról: *hovavalósi* ,hovavaló' (RADVÁNYI KÁLMÁN: Ipolyszalkai nyelvjárás, Bp. 1910. 21. l.); Ipoly völgyéből, Kovár vidékéről: *idevalósi* ,idevaló', *odavalósi* ,odavaló' Nyr. XVI. 574; — Heves megyéből: *hová-valósi* ,hovavaló', *ide-valósi* ,idevaló' NyK. XXIV. 137, MTsz.; *odavalósi* ,odavaló', *alvégesi* ,alvégi', *félvégesi* ,félvégi', *tanyasi* ,tanyai', *mégyesi* ,megyei, megyebeli', *hevesméggyesi* ,hevesmegyei', «tízórás vonat» ,tízórai v.' (BERZE NAGY JÁNOS: A hevesmegyei nyelvjárás, NyF. XVI. 17); — Kassa vidékéről: *ide-valósi* ,idevaló' MTsz.; — Vác vidékéről: *hová-valósi* ,hovavaló', *ide-valósi* ,idevaló' NyK. XXIV. 137, MTsz.; — Jászberényből: *hovavalósi* ,hovavaló', *tanyasi* ,tanyai', *fészarusi* ,Jászfényszarura való', *órás* ,órai', de csak vonatokról mondva, harangszóról ellenben pl.: hét órai stb. (CSOMA KÁLMÁN: Jászberény nyelve. Bp. 1908. 44. l.); Jászfényszaru vidékéről: *fészarusi*, a vidék lakói így nevezik magukat, Nyr. XXIX. 422; Szolnokról és Tiszapüspökiről: «de *sēmminősi* a ruhája», «*sēmminősi* idő járja» [értelme nyilván: meghatározhatatlan minőségű] MNy. VI. 186; «jöttek az *egyházas*iak [a. m. kerekegyháziak] meg a karcagiak» egy kúnsági paraszt mondja így MÓRICZ ZSIGMOND «Kerek Ferkó» cz. regényében (Bp. 1913), 273. l.

Az alföldi nyelvjárásterületen: az Alföldről általában: *kertesi* ,kertben dolgozgató béresféle'; *kunyhósi* ,kunyhóban tanyázó'; *szőlősi* ,szőlőben lakó'; «tiz esztendeig *egy-kohósi* volt velem», ugyanegy kohóban dolgozó'; «*borozdási* volt velem», barázdás szomszéd'; *szűrősi* ,szűrviselő'; *agarasi* ,bikási, *csi-bési*, *pulykási* ,agarak, bikák, csibék, pulykák gondozója' MNy. III. 188; — Dömsödről (Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm.): *macskási* macskabarát' MNy. I. 268; — a nagykovácsi nyelvjárásból:

odaválósi, *odaváló*’, *tanyasi*, *tanyai*’, «három *órás*i (vonat)» ,h. *órai*’ NyF. LVII. 22; — az alsódrávai nyelvújrásban Baranya megyéből: l. a dunántuli nyelvújrásterületnél.

Az északkeleti nyelvújrásterületről: Beregszászról: *fővenyesi*, *fővenyes*’ MNy. III. 431; — Szabolcs vm.-ből: *kertajjasi*, a kertek alatt lakó’ uo. II. 281; — Hajdu vm.-ből, Tetétlenről: *tanyasi*, *tanyai*’ Nyr. XXIX. 422.¹

Ha a felsorolt adatokat behatóbban vizsgáljuk, észre kell vennünk a következőket.

1. A -si végű szavak legrégebbi adatai voltaképpen egytől-egyig helyre vonatkozók és hely-jelentésű szókból származnak. MEDGYESINEK 1636-iki adata sincs még igen távol az eredeti hely-jelentéstől. Régi írónk u. i. a ,kegyességnek *rend szeresi* gyakorlásával’ csak azt akarhatta mondani, hogy a kegyességnek rend sorában, régiesen: rend szerében való, v. i. rend szerint való gyakorlásáról szólt addig a könyve. Ugyanezt a képzetet fejezi ki MEDGYESI, könyvének 696. lapján,² a *rendszeri* szóval is: «eggyenesseghen kellet volna en nekem elnem kinek kinek az övét meg adván, magā állapottyával meg elégedvén, es *rendszeri* hivatalomban Istenesen jarvā». A *rendszer*-ről magáról, mai ,systema’ értelmében, fogalma sem lehetett még MEDGYESINEK. Hogy pedig a ,sorában való’, régiesen ,szerében való’ fogalmat a *rendszeri* szó mellett a *rend szeresi* kitételrel fejezte ki, azt én úgy magyarázom, hogy az eredeti, helyi értelmű ,sorbeli, szerbeli, a falu ezen vagy azon szerebeli’ fogalmat is a *szeresi* melléknév-alakkal fejezték ki már az ő nyelvújrásában is, épűgy, mint a hogy a következő, 1648-iki adatokban, az ecsedi vár tartományának úrbéri összeírásában a *kis-szeresi* és *nagy-szeresi* szavak tanuságából láttuk. Régebb példáimnak csak két utolsó adatában, a KAZINCZYBÓL és DUGONICS-

¹ A felsorolt népnyelvi alakok közül legjobban a *valósi* alak van elterjedve, azért érthető, hogy az irodalomban is fölbukkan már, habár kissé kirívó még, pl.: Lucia nevű komornájának pedig, a ki Capri szigetéről *valósi* volt, meghagyta, hogy... (POGÁNY KÁZMÉR, LAGERLÖF «Az Antikrisztus csodái» ford. II. 44).

² A NyÚSz. 556. lapján a *rendszer* szó alatt a «698.» lapszám-jelzés hibás. Vö. MNy. XIV. 168.

ból való *vásárosi* és *útsi* szavakban találjuk már a *-si* végzetet továbbfejlődött, nem helyi jelentéssel.

2. Másik körülmény, a mi szintén szemünkbe tűnik, hogy a népnyelvi adatok is legnagyobb részt, némely vidékeken egész kizárólagossággal, hely-jelentésű, hová tartozást, honnan valóságot jelentő melléknevekben mutatják a mi *-si* végzetünket. Különösen föltűnő a *hovávalósi*, *idevalósi*, *odávalósi*-féle szavaknak különféle vidékeken való elterjedtsége.

3. Csak egy vidéket ismerünk eddig, a hol a *-si* képző nagyobb, általánosabb divatba jutott, a hol — mint megfigyelője mondja — fürgenczségben az *-s* képzővel vetekedik. Ez, mint a fölmerült kételkedésre (l. Bp. Szemle CXVI. 316) LEHR később (uo. 477) megmondotta, főképp Tolna megyének északi része. De ha a föntebbi egybeállításba nagy számuknál fogva föl nem vett LEHR-féle példákat szintén szemügyre vesszük, ezekben is azt tapasztaljuk, hogy fölötte sok közöttük is az olyan, a mely hely-jelentésű szóból származik. (Ezekre, éppen a képző nagy elterjedtségének magyarázata végett is, vissza kell még térnünk.)

4. Végül általánosságban mégis azt a megfigyelést tehetjük, hogy a *-si* végzet rendes köznyelvi képzővé mai napig se vált; használata mind a köznyelvben, mind a nyelvjárásokban igen szórványos; és hogy rendes, élő képzőnek csupán a LEHRTől közelebből ismert nyelvterületre nézve mondható.

Hogyan keletkezett mármost ez a *-si* melléknévképző?

Én, az előttem ismeretes adatokat sokszorosan meghányavetve, a képző létrejövetelét a következő módon képzelem el.

A *-si* végű melléknevek semmi esetre sem őseredetűek. Úgy keletkeztek ezek a magyar nyelv külön életében, keletkezésük azonban a képzők eredetének általános kérdése szempontjából rendkívül érdekes és tanulságos.

A *-si* végű melléknevek a föntebbi adatok tanúsága szerint nagyobb számmal bizonyára csak a XIX. században léptek föl, s a hol végződésük szokásos képzővé vált, ez ott is bizonyára csak a legújabb időben történhetett.

Kimondom mindjárt kereken: a *-si* szóvégzetnek alakformáló szerepe, más szóval képzővé minősülése szókincsünknek egyetlen alakjából, a *váras*i (ma *városi*) melléknévből indult ki, ebben pedig a végső képző csak az egyszerű, hová tartozást

jelentő -i, a mely a *vár* szónak -s képzős *váras* származékához járult volt; vagyis ez a kiinduló alakunk maga fokozatos fejlődés eredménye $= (vár + as) + i > városi$, míg a fejtegetésem tulajdonképeni tárgyát tevő -si képzős szavak legnagyobb része ugrásszerűleg, egyszerre jutott a -si végzethez. De ki mondom azt is, a mi előbbi kijelentésemnek hangsúlyozott szavából már is sejthető, hogy az újabb -si képzős szavaknak egy része más módon keletkezett, vagyis hogy nem lehet valamennyi -si képzős szavunk magyarázatát egy füst alatt, egyetlen nyelvi jelenség alapján elintézni.

A *váras*i szóra legrégibb adatunk csak a Schlägli Szójegyzékből, tehát a XV. század elejéről van ugyan: «vrbanus *varasy*» (509. sz. a.), tehát körülbelül abból az időből, a mikor föntebbi összeállításunk szerint az első -si képzős szó, a *falusi* is fölbukkan már, *váras*i melléknévünknek azonban a *falus*i-nál legalább is egy századdal régiebbnek kell lennie. A *váras*i melléknévnek alapszava, a *váras* ugyanis 1324-ben már egészen kétségtelenül előfordul 'civitas' értelemmel is: «Civitatem *Waras* nominatam» (l. OklSz.). Régebbi, XIII. századi előfordulásai-ban a szó talán csak melléknévi jelentőségű még, noha az OklSz.-ban előforduló első adat: «Uniuerſus populus inci-piens a *Waras* usque in Boralt» ERDÉLYI LÁSZLÓ és JAKUBOVICH EMIL figyelmeztetése szerint egyenesen a mai *Szászváros*-t jelenti. A melléknévi jelentés természetesen csak azt teszi: várral bíró, s ez a jelentés mutatkozik a következő adatokban is, a melyekre szintén JAKUBOVICH figyelmeztetett: 1234: *Warassuklou* (a mai aradmegyei Sikló, l. WENZEL: Árpádk. Új Okmánytár VI. 547). 1332—37: Marcellus sacerdos de villa *Waraskeſev* (Monum. Vaticana. Series I. Tom. I. 50). Nycolaus sacerdos de villa *Varaskeſev* (uo. 52, 75). Nycolaus sacerdos de villa *Varaskeſev* (uo. 88). Michael de *Warashel* (uo. 148). Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a városok alakulása hazánkban a műveltségtörténeti nyomozások szerint már a XII. század második felében mehetett végbe, s hogy eredetük gyökere a várszerkezeti felszabad népek községeiben keresendő,¹

¹ L. HÓMAN BÁLINT: A magyar városok az Árpádok korában (Bp. 1908) 13. és 16. l.

a mi a város eredeti fogalmának a vár-ral való kapcsolatát történetileg is igazolja: akkor bizvást föltehetjük, hogy a város szónak ‚civitas, urbs‘ értelme a fennmaradt legrégibb, biztos adat koránál (1324.) jóval régibb lehet. Az -i melléknévképzőnek ősrégi megléte és jelentésbeli természete alapján pedig az is bizonyos, hogy a város szó főnévi jelentésének megállapodása után nyomban a várasi ‚urbanus‘ melléknévnek is létre kellett jönnie. E melléknévre egyébként első följegyzett adatul egyelőre CALEPINUST ismerem. 1585-ből (l. a MELICH-féle kiadásban). Az eleinte csak ‚városhoz tartozót‘ jelentő várasi fogalommal szemben a falubelit, falusit nyelvtörténeti adataink szerint kezdetben és — a falus bíró kifejezésben — még a XVIII. század végén is falus-nak nevezték¹, s ez a szóalak a népnyelvben a falusbíró, falusfél kifejezésekben egészen a mai napig áthagyományozódott (l. MTsz.). De, a mint láttuk, már a XV. század elején kifejlődött a falusi melléknévforma is, a mely alaktanilag alig magyarázható másképp, mint a várasi szó mintájára való átformálódásnak. Várasi és — eredetileg — falus állandóan szemben állottak egymással, és szoros képzetkapcsolatuknál fogva a nyelvnek általános analógiai törvénye szerint egyiküknek alkalmazkodnia kellett a másikhoz. Az alkalmazkodó ilyen esetekben rendszerint a rövidebb hangsorú szó, mint pl. a következő esetekben is: apró csepő (NySz.) > apró-cseprő; világos kivirradtig < kivilágos kivirradtig stb. Így vált a falus a várasi mellett természetszerűleg falusi-vá, amannak szótagszámát követve és szóvégi formáját magára öltve. Azt a föltevést, hogy a falu-ból előbb *falu-i vált volna s ez alkalmazkodott volna aztán a várasi-hoz (bár ez esetben is a várasi maradna a falusi szülőanyja), már SIMONYI is helyesen utasította vissza (Nyr. XXIX. 422). A falu szónak ugyanis ilyen *falu-i hangzású -i képzős származéka semmiféle adattal nem támogatható és a rokon jellegű névszótövek körében sem található mását. A falusi melléknévre egyébként az OklSz. és a NySz. adatai közötti

¹ PPB. 1767-i kiadásának latin-magyar részében ‚comarchus‘ még falus bíró; a magyar-latin rész azonban már azt mondja: ‚Falusi bíró: Magister vici‘ stb. Az 1801-i kiadásban aztán a ‚comarchus‘ is falusi bíró-vá lett.

időből SZIKSZAI FABRICIUS (1590.) adatát idézhetem: «*Falusi eger*» (66. l.). CALEPINUS (1585.) még csupán a *falus* bíró kifejezést ismeri.

Ha mármost tovább vizsgáljuk a legrégibb -si képzős adatokat, lehetetlen észre nem vennünk, hogy ezek már mind a *váras*i ~ *városi* és *falusi* mintájára keletkeztek, s hogy főleg éppen az új alakulatnak, a *falusi*-nak kellett ebben a szóalkotó folyamatban irányító szerepet játszania, minthogy a *falusi* mellett ott állt az alapszónak köz-nyelvtudatbeli nevezőalakja, a *falu*, s a *falu* ~ *falusi* szópárok erős emlékképe a ,hová-
valóság' kifejezése alkalmával természetes irányítóul szolgálhatott. Így keletkezett már a XVII. században a *falu* ,kis-szer' és ,nagy-szer' részéhez való tartozásnak jelölésére a *kis-szeresi* és *nagy-szeresi* kifejezés, a melyben a *szeresi* a *városi*-val és *falusi*-val szótagszámra is egybevág; majd ugyanazon században a *hegy* szóból a *hegyesi* melléknév ,bizonyos hegyhez tartozó' jelentéssel; a XVIII. században pedig, a fejlődés a hegyről a völgyre is áttérjédvén, a *völgyesi* szóalak, valamennyien háromtagú melléknévi formák.

A XVIII. század elején tehát a következő, hovávalóságot, helyhez tartozást jelentő -si végű melléknév volt már kialakulva: *városi*, *falusi*, *szeresi*, *hegyesi*, *völgyesi*. A fejlődés természetesen nem állt meg, és a kezdet irányából következtetve kétségtelen, hogy egyelőre csak mind ilyen hely-fogalmakból való és hovávalóságot, helyhez tartozást jelentő szóalakok jöhettek létre, tehát — hogy immár a mai népnyelv szavaira is áttérjünk — kezdetben csak olyanfélék, mint a *hovávalósi*, *idevalósi*, *odavalósi*, *alvégesi*, *felvégesi*, *megyesi*, *templémmegyesi*, *fénsszarusi*, *tanyasi* stb., a melyeknek egy részében az analógia egyelőre még a háromtagúságban is érvényesült. Ez utóbbi, formai mozzanat azonban természetesen hovatovább lényegtelenebbé válik, mind több és több hovávalóságot, helyhez tartozást jelentő -si végű szó támad, más szóval a -si végzet lassanként valóságos képzővé minősül. Ha csak azokat a nagy számuknál fogva olyan föltűnést keltett példákat vesszük is figyelembe, a melyeket LEHR ALBERT fedezett föl, azokban is föl fog tűnni, a képzőnek módosult jelentée mellett is, a hely-fogalmú szóból való származásnak nagy szerepe. Íme: *megyési* ,egy megyéből való, egy

megyebeli¹, *pinczelikasi*, pinczelyukakban lakó', *partosi* ua., *putrisi*, putriban lakó', «*laposi* búza, árpa», «*dombosi* búza, árpa» (a *lapi* és *dombi* mellett) a. m. ,lapon, ill. dombon termett' (BpSz.-CXVI. 479), *partaljai*, ,partban lakó' (uo. 480); mindezekben az eredeti ,hovávalóság, helyhez tartozás' értelem található még. Továbbfejlődött jelentésű, de szintén helyfogalomból származott, tehát voltaképpen *falusi*-félék a következők: *szobási*, ,szobaleány', *konyhási*, ,mosogató leány', *szőlősi*, ,szőlőben dolgozó gyalog béres', *erdősi*, ,bizonyos erdőmunkák végzője', *udvarosi*, ,udvar körüli munkák végzője', *kertesi*, ,a kertész segítségével', *tarrósi*, ,juhász, a ki csak a tarlón legeltet', és még számos efféle; ezekben azonban a jelentés már tovább tolódott, a mennyiben bennük többé nem a ,bizonyos helyhez tartozás', hanem a ,bizonyos helyen működés' képzete nyomult előtérbe. Mikor aztán már a hely-fogalomból való *-si* képzős szók a tolnamegyei beszédben ennyire elszaporodtak, s főképp mikor jelentésükben a ,hovávalóság', a ,helyheztartozás' képzete háttérbe vonult s helyét ,az illető helyen való foglalkozás', majd ebből is idővel egyszerűen a ,valamivel foglalkozás' képzete foglalta el: akkor a *-si* végzet immár akármilyen jelentésű szóhoz hozzáfűggedhetett, s jelentése és szerepköre oly tággá s így alakképző ereje oly hatalmasra vált, hogy a vele alakult szóknak tetemes száma — a min annak idején annyira csodálkoztunk — ma csak természetes nyelvi jelenségnek tetszhetik előttünk, különösen ha figyelembe veszünk más eseteket is, a melyekben — mint ki derül — ugyane jelenséget látjuk ismétlődni.

A *várasí~városi* mintájára létrejött *falu-si* szónak, illetőleg a *falu~falu-si* szópároknak alakirányító szerepét napnál világosabbá teszik a következő, fölötte érdekes népi szóalakok: *tanya-si*, *kertalja-si~kertajja-si*, *megye-si* és *partalja-si* (l. fönt). Ez a négy *-si* végű szó mindenesetre az *-s* képzős szóalakok közvetése nélkül állott elő, még pedig valószínűleg egyenesen a *tanya*, *kertalja~kertajja*, *megye* és *partalja* szavakból, a *falu~falu-si* szópárok hatására; noha kettejük, a *tanyasi* és *megyesi*, megelőző *tanyai* és *megyei*-ből is alakulhatott, ter-

¹ A hol külön forrásjelzés nincs, azok a példák magából a többször említett fölolvasásból valók; a többiek LEHRNEK későbbi adalékai.

mészletesen szintén a *falusi* befolyása alatt. Hiszen, ha az -s képzős alakok lettek volna e négy szónak közvetői, illetőleg ha létrejövetelükben az -s képzős alakoknak (*tanyás, megyés* stb.) bárminő befolyásuk lett volna, akkor a nevezőalak végmagánhangzójának megnyúlásával, v. i. így hangzanának: *tanyási, kertaljási, megyési, partaljási*, azaz: (*tanyá+s*)+i, (*kert-aljá+s*)+i, (*megyé+s*)+i, (*partaljá+s*)+i, a minthogy kettenük, a *tanyási* és *megyési*, valóban szintén külön is kifejlődött a népnyelvben. A göcseji *ide-valusi, úlvalusi, oda-valusi, há-valusi* alakok -usi végződése első pillanatra szintén egészen a *falusi* hatásából származottnak látszhatnék ugyan, azonban tudnunk kell, hogy e nyelvjárásban a melléknévi igenév -ó, -ő-je általában zártabb és rövid ejtésű, pl. *hizu, gyujtu, biru, útu-futu* (utó-futó), *essü, temetü* stb. (l. Nyr. XIII. 217), *adusság* stb. (uo. XLVII. 128), úgyhogy mellézneveink alapszavának is eredetileg *idevalu, odavalu*-nak kellett hangzania, az egész -usi végzet tehát nem a *falusi*-nak a következménye.

A *falu~falu-si* és a mintájukra legkorábban támadt *szer~szeresi, hegy~hegyesi* és *völgy~völgyesi* szópárok azonban legnagyobb számmal olyan -si végű mellézneveket idéztek elő, a melyek mellett megvannak vagy legalább meglehettek az egyszerű, -i nélkül való, -s képzős származékok is. Ilyeneket pedig azért is előidézhettek, mert a *falu~falusi, hegy~hegyesi, völgy~völgyesi* szópárok mellett is megvoltak a *falus, hegyes* és *völgyes* melléznevek is, úgyhogy a -si végű szavak keletkezésébe ez utóbbi -s képzős szavak emlékképe is belejátszott. És éppen ezért azt a lehetőséget is hangoztatnom kell, hogy -si képzős szavaink egy része, különösen oly vidéken, a hol kifejlődése nagyobb arányokat öltött, megelőző -s képzős melléznevekből is alakulhatott, természetesen szintén a már kész -si végű szók hatása alatt. Nem lehetetlen például, hogy a LEHR idézte és nem hely-fogalmakból való foglalkozásnevek, minők *libási, csibési, kutyási, tinósi, göbolyósi, zsákosi, czédulási* stb. stb. megelőző *libás, csibés, kutyás* stb.-ből formálódtak át a már is elég hatással levő előbbi -si végű szavak mintájára. Az -s képző u. i. foglalkozásnevek alkotására régóta járatos nyelvünkben, a mint az *asztalos, lakatos, köszörüs* és egy sereg egyéb mesterségnév bizonyítja, valamint, hogy állatokkal való foglal-

kozást említsek, az effélék is: *bivalos* a) ,béres, ki bivalokon jár és dolgozik', b) ,bivalörző' CzF., *barmos* ,marhát őrző ember', bácsmartonosi tájszó, Nyr. XLVII. 91 stb. Megelőző -s képzős szóból származott bizonyára a MTsz.-beli, ,anyjához szokott, mindig az anyja mellett lenni akaró' jelentésű *anyási* melléknév is, a melynek szokottabb alakja valóban az *anyás*; nem különben valószínűleg a KAZINCZY *vásárosi*-ja is, a melynek előző formája a *vásáros* volt (l. OklSz. 2. jel.). Nyilván erre a lehető magyarázatra gondolt, noha ki nem fejezte, SIMONYI is, mikor említett czikkecskéjét így végzi: «Nem helyre vonatkozó nevek, tehát másképp magyarázandók *anyási*, *libási* stb.» (Nyr. XXIX. 422). Ilyen módon, előző -s képzős neveknek az *Almásy* (<*Almás* hn.), *Szőlősy* (<*Szőlős* hn.) stb. mintájára való átformázása útján keletkeztek a XIX. században egyes családnevek is, a minőkre csak egy, de történetileg igazolható példát említek, a nagybányai *Villásy* nevet. Ennek eredeti alakja u. i. a város régi jegyzőkönyveinek tanúsága szerint *Villás* volt.¹ Így támadnak XIX. századi költőink műveiben az ilyen költött nevek, mint: *Vizellősi* SÁRA CSOKONAI BÉKAEGÉRHARCZÁBAN, *Fogasi*, mint a farkas neve, VITKOVICSNAK «Az eb és farkas» cz. meséjében, *Kényesi* KISFALUDY K. Csalódásaiban, *Hajlősi* NAGY IGNÁCZ Tisztújításában, *Tallérossy* ZEBULON JÓKAI KÖSZÍVŰ EMBER FIÁBAN stb. stb. Ezeknek egyikén-másikán világosan látható, hogy a jellemző köznévi tulajdonságszó (mint *vizellős*, *kényes* stb.) csak azért veszi föl a költőnél az -i végzetet, hogy ezernyi ezer-i képzős családnevünkhöz hasonlóan a tulajdonnév benyomását tehesse. (Vö. még: «*Kecskési* [a szabók *kecske* gúnynevéből] Benedek a szabóm» BORSSZ. JANKÓ 1818 ápr. 14. 9. l.) Így, a *Szőlősy* (*szőlő-s-i*), *Almásy* (*almá-s-i*) stb. nevek utánzásaképp születtek és születnek aztán azok a mondvacsinált -si, illetőleg (jogtalanul régieskedve) -ssy végű új vezetékszó is, a melyeknek semmi jelentésbeli értékük nincs, alakilag azonban szintén hozzátartoznak képzőnk történetéhez. Ilyenek, hogy csak egyet-kettőt említsek: *Ernyősy*, *Fejesi*, *Füvesi* és *Füvesy*, *Ké-*

¹ Pl. Joannes *Villás* Lakatos (Prothocollum ab anno 1658—1671. III. 2). Collega D. Joannes *Villás* Lakatos plebeus (uo. 5. l., 1658—59-iki adatok).

pesti, Képassi és Képesy, Szinesei, Tálasi és Tálasy, Tavasi és Tavasy stb. stb. (I. Századunk névváltoztatásai. Bpest, 1895). Vö. még *Summási*, családnév, Karczagon (Nyr. XLVI. 245), stb.

Végül még egy más, de ritkább módon is támadhattak egyes ilyen -si végű melléknevek a népnyelvben, nevezetesen megelőző külön -s és külön -i képzős mellékneveknek egymásra hatásából. Így képzelem a jászberényi nyelvből följegyzett *órasi* szó eredetét, a melyről CSOMA KÁLMÁN (jd. m. 44. l.) megjegyzi, hogy csak vonatokról mondják, tehát pl. így: a hét *órasi* vonattal stb., holott pl. a harangszóról ez a kifejezésmód járja: hét *órai* stb. Ezt az *órai*-t nyilván az élőbeszédben általános és éppen vonatokról is hallható *órás* melléknév alakította *órasi*-vá; végelemzésben tehát ez esetben is, mint az előbbi csoportbeliekben, az -s képzős alaknak hatását állapíthatjuk meg, de mivel úgynevezett alakkeveredés mutatkozik, a szóalak keletkezésmódja nem azonos az előbbiekével. Ehhez egyúttal tanulságképpen meg kell jegyeznem, hogy semmi módszertani szükség nincs arra, hogy a nyelvben minden egyforma alakot már eleve egy és ugyanazon módon keletkezettnek tegyünk föl.

A mondottakból a -si képzős szavak keletkezésének négyféle módja derül ki, ú. m.: a) eredeti -s képzős szók analógia útján az -i képzővel megváltoznak, mint pl. *falus* > *falusi*, *anyás* > *anyási*, *vásáros* > *vásárosi*, *Villás* > *Villási* stb.; b) némely főnevek a -si végzetet szintén analógia útján egyszerre veszik föl, mint: *szer* ~ *szeresi*, *hegy* ~ *hegyesi*, *alvég* ~ *alvégesi* stb.; c) egyes -si képzős melléknevek eredetibb -i képzősekből alakulhatnak át, mint *tanyai* > *tanyasi*, *megyei* > *megyesi*; d) kivételesen a kétféle, külön -i és külön -s képzős alakok kereszteződésen mennek át: *órai* > *órás* = *órasi*.

E négy lehetőséggel azt hiszem valamennyi névszóból való -si végű melléknevünknek eredetét megmagyarázhatjuk, még az olyan elvont jelentésűét is, a minő a Szolnokról és Püspökiből közölt *sémminősi* (I. az adatok csoportjában), a mely szintén egyéb, tárgyszerű jelentésű -si képzős melléknevek mintájára támadt.

Az eddig tárgyalt mellékneveknek közös jellemvonásuk, hogy -si végzetüket, mint a legősibb *várai* és *falusi*-ét is, magánhangzó előzi meg. Ez természetes folyománya a nyelvbeli

analógiás ösztönnek, a mely az új szóalakokat rendszerint teljesen a meglevőknek mintájára alkotja. Ámde van kivételképpen néhány olyan, szintén névszóból való, *-si* képzős szavunk is, a melyben e képző mássalhangzós végű alaphoz járult; ezek a *vaksi*, *töksi*, *silapsi* szavak, a melyeket LEHR ALBERT fölolvasásában az igéből való *-si* képzős szók, a *kapsi*, *tömsi*, *buksi*-félék közé kevert és ezekkel együtt az *ő -si* képzős szavaitól teljesen elkülönített; valamint még e kettő: *nyaksi* 'rövid görbe nyakú' (I. CzF., MTsz., Nyr. XXVII. 144, és mint LEHR adatát MNY. I. 268), és *ebsi* (CzF.-ban a *buksi* és *vaksi* czimszóknál, jelentésének jelzése nélkül). Én azt hiszem, hogy ezen öt szavunknak eredete is olyan, mint a LEHR-féle *csibési*, *libási* stb. szavaké. Mindenesetre érdekes és figyelemreméltó, hogy oly csekély hangbeli különbség is, a minő e szókban a magánhangzó hiánya a *-si* végzet előtt, zavarba hozhat egy nyelvészt valamely nyelvi alak keletkezésének és hovátartozásának magyarázatában. Ez csak abból magyarázható, hogy az analógiás képződményekben megszoktuk a teljes egybevágás keresését. Ám én mégis azt hiszem, hogy a *vak*-ból való *vak-si*, a *tök*-ből való *tök-si*, a kis vidéken ismert *silap* (a. m. pálinkafőző rézedénynek púpos födele, MTsz.) szóból való *silapsi* (a. m. lekonyult karimájú, ügyetlen stb. MTsz.), a jelentésénél fogva nyilvánvalóan a *nyak*-ból fejlődött *nyak-si* és az ismeretlen értelmű, de nyilván szintén az *eb* szóból való *eb-si* is egytől-egyig mind a *falusi*, *szőlősi*-féle szavak hatásából keletkeztek és így alakjuknál fogva szintén az előbb tárgyalt melléknevek közé tartoznak, a mint ezt a *vaksi*-ra nézve «A régi magyar tréfaszók» című értekezésében már PRIKKELE MARIÁN is észrevette (I. MNY. III. 388). A *vaksi* alaknak a magyarázatára nézve azonban nem érthetők PRIKKELEL egyet. Ő u. i., valamint már CzF.-ék s utánuk SZILÁDY ÁRON (Nyr. II. 206) és LACZKÓ GÉZA is (Nyr. XXXVI. 453, illetőleg NyF. XLIX. 36—37) megelőző **vakosi*-ból származtatják a *vaksi*-t, pedig ez a kiindulás nem okvetetlenül szükséges. A *vak-si* szerintem minden valószínűséggel egyenesen a *falusi*, *szőlősi*-féle melléknevek mintájára keletkezett, még pedig, a mint PRIKKELE helyesen mutat rá, a helynevekből való mellékneveknek tréfás utánzásával. Ámde éppen az idézett *falu-si*, *szőlő-si* és egyéb hasonló melléknevünknek *-si* képzős formái

közvetlenül a nevezőalakjaikkal, *falu*, *szőlő* stbivel állanak szemben, a *falu*~*falu-si*, *szőlő*~*szőlő-si*-féle szópárok tehát a *vak*-ból azonnal is létrehozhatták a *vak-si*-t, valamint akár-melyikét is a többi négy melléknévnek. S mihelyt egyetlen ilyen mássalhangzós töből való -si képzős szóalak létrejött, a többi négynek létrejövetele már ez egy által is könnyebbé vált. Teljesség kedviért még megjegyzem, hogy SIMONYI a TMNy.-ban a névszóhoz járuló -i képző fejezete végén (559. l.) függőben hagyta a *vaksi*, *töksi*, *nyaksi*-féle szók magyarázatát, s hogy ezeket később, PRIKKELLEL egyidőben, LACZKÓ GÉZA is magyarázni próbálta (Nyr. XXXVI. 453 és NyF. XLIX. 36—37). LACZKÓ a *vaksi*-ra nézve, mint már láttuk, elfogadta a CzF. és SZILÁDY-féle származtatást és azt hiszi, hogy egy föltehető **vakosi*-ból «az -s kötőhangzójának kiesése talán nem lehetetlen». A többi nála felsorolt úgy igéből, mint névszóból való -si végű játszi szavak eredetére vonatkozólag fejtegetéseiben semmi határozott eredményt nem látunk, s csak azt állapíthatja meg, hogy a -si «mint külön tréfás képző élt». (Hiszen ki se múlt még.)

Érthetőbb, hogy LEHR a maga *csibési*, *libási*-féle példáitól, vagyis az ő -si képzőjétől mereven elkülönítette az igéből való -si képzős szavakat. Ilyenekül az imént tárgyalt, de, mint láttuk, névszói alapú három szót mellőzve, a következőket említette: *kap-si*, *töm-si* (CzF. és a MTsz. csak *tömzsi*-t ismernek), *harap-si*, *bök-si*, *kupor-si*, *hab-si* (első pillanatra ez is névszóból valónak látszanék), *buk-si*, és ezt a három -csi végűt: *kiván-csi*, *ugrán-csi* és *tur-csi* (BpSz. CXVI. 65). Magyarázattal itt sem próbálkozott meg LEHR. A -si képzőnek pedig már CzF.-ék egész külön cikket szenteltek szótáruk czímszavai között, s példáik nagyobb részben éppen igei alapszavúak és mindannyian mássalhangzós végű töből valók, szóval mind azoknak a fajtájához tartoznak, a melyeket LEHR a maga szapora képzőjének adataitól elkülönített volt. CzF.-ék összetett képzőnek, az -os és -i elemek összehúzásának vélik a -si-t, de a külön cikkben egyoldalúan csupa mélyhangú példákat sorolnak föl reá. Példáik eredeti sorrendjükből a következők: *kapsi*, ezt *kap-os-i*-ből származtatják és kaposónak magyarázzák; *habsi*, szerintük *hab-os-i*-ből való, bár, sajnos, *habos* igét, a mire ők gondolnak, nem tudunk kimutatni; *tapsi*, ennek külön cikksül való tárgyalá-

sában megfelelkeznek a *-si* czikkbeli gondolatukról (= *-os* + *-i*) s azt mondják a szóról, hogy vagy a *tapséros*-ból (bodrogközi tájszó, a. m. tenyeres-talpas) rövidült, vagy a *tepsi* szónak mélyhangú módosulata; *buksi*, ezt a *-si* cikkben *bog-si*-ből magyarázzák, a nélkül hogy sejtetnék, miért, és megfelelkeznek a saját czim-szava alatt adott és figyelemreméltó magyarázatukról, mely szerint a szó kurta nyakú, nagyfejű embert jelent, «aki bukva, vagyis fejét lehajtva jár»; e cikkben már két magashangú példáról is tudnak, a *töksi*-ről és, a mit különben sem maga a Nagy Szótár nem említ a maga helyén, sem máshonnan nem ismerek, az *ebsi*-ről (l. föntebb); *silapsi*, ezt a maga cikkében, mint mi is föntebb, a *silap* tájszóból származtatják, s hasonlatai közt egy új adatra, a *lebzsi*-re is hivatkoznak, a mely henyélőt, hivalkodót (szóval lebzselőt) jelent, s melyet egy kiokoskodott *lebeső* igenév «kicsinyező» módosításának tartanak; végül *vaksi*, a melyet így elemeznek: *vak-os-i* (innen nyilván a fönt említett SZILÁDY-PRÍKKEL-LACZKÓ-féle magyarázat), és fejtegetése közben ismét egy újat emlitenek, a *hapsi*-t, a melyet mint czim-szót *hapsol*-lal együtt a *habsi*, *habsol*-hoz utalnak, a *habsi*-t pedig (a. m. mohón ivó, habsoló, vö. fönt LEHRNél is) szintén így elemzik: *hab-os-i*. A Nagy Szótárnak e *-si* képzős szavai közül négynek, a névszói alapszavú *töksi*, *ebsi*, *silapsi* és *vaksi*-nak ügyét föntebb már elintéztük; most csak az igéből valók kérdése tartozik már föladatunkhoz. A mi az ezek magyarázatára vonatkozó véleményeket illeti, SIMONYI csupán a *kapsi*-ra nézve sejtetett a TMNy.-ban (411. l.) véleményt, mikor ezt a gyakorító *-s* képzős igék (minők: *futos*, *ugros*, *röpös* stb.) fejezetében említvén, azt akarta nyilván jelezni, hogy a szót egy különben ki nem mutatható **kapos* ige névszói származékának gondolja. LACZKÓ a «Játszi szóképzés» cz. dolgozatában (NyF. XLIX. 36—37 és a Nyr. megfelelő eredeti helyén) a *-si* képző külön szakaszában két igei alapszavú ilyen mellékevet említ, a *buksi*-t és a *kapsi*-t. Az előbbire nézve sok habozás után azt hiszi, hogy az ismeretlen eredetű *Baksi* gúnynévnek (Krizából idézi SZILÁDY, Nyr. II. 206) népetymológiás átalakulása volna; a *kapsi*-t pedig minden közelebbi magyarázat nélkül iktatja be a tréfás *-si* képző adatai közé. Laczkóval körülbelül egy időben PRÍKKEL is játszi képzésnek tekint egy ilyen igei alapú szót, a

kapsi-t (MNy. III. 388, 390) és azon képzések között tárgyalja, a melyeket a helynevekből való -i képzős melléknevek mintájára alkotott a játszi nyelvszellem, a szót azonban a Nagy Szótár magyarázatára emlékeztetőleg, mint fönt a *vaksi*-t is, teljesebb **kaposi* alakból származtatja. Az EtSz. szerzői a külön czikkül tárgyalt és eldöntetlen eredetűnek jelzett *buksi* szóra nézve legvalószínűbbnek azt a fölfogást tartják, hogy «játszi képzésű szó s összefügg a *bukik*, *bakik* igével», képzőjéül pedig egyenesen a -si-t tekintik, LACZKÓ dolgozatának imént tőlünk is említett helyére (Nyr. XXXVI. 453) és CzF.-ra hivatkozva.

Ha mármost összes igei származású -si képzős szavainkat és eddigi magyarázataikat meghányjuk-vetjük, a következő nézetet merjük kockáztatni. A felsorolt -si, illetőleg -zsi végű szavak közül a Nagy Szótárnak *habsi*, illetőleg *hapsi* (az előbbi alakot LEHR is említi, l. föntebb) és *lebzsi* szava nézetem szerint kétségtől külön választandó a többi ilyen -si végű szavaktól. Eredetük igei és azonos természetű. Egyik a *habsol*, illetőleg *hapsol* (l. CzF.), másik a *lebzsel* ige tövéből való, s mindkettejük olyan -i képzős származék, a minők pl. *bódorog* mellett *bódori*, és hasonló -og, -ög képzős gyakorító alakjaik mellett a következők: *csikori*, *csucsori*, *dideri*, *fűtyöri*, *hunyor*, *kupori*, *pitlyeri*, *ténferi*, *vicsori* stb. (adataikat l. LACZKÓNÁL, NyF. XLIX. 16—17); ezekben az -i előtti -s, illetőleg -zs gyakorító képző, tehát ez a -si végzet a mi -si képzőnktől merőben különböző eredetű. Ilyennek látszik a CzF. és a MTsz. írása szerinti *tömzsi* is (LEHR nem tudom miért írja *töm-si* alakban), mint a *tömzsöl* igének (l. CzF., MTsz.) hasonló játszi származéka (bár közvetlenül a *töm*-ből való származása sem lehetetlen), valamint a kúnsági *tapsi* szó is, a melynek igazi jelentése az illető közleményből nem derül ki, csak annyit tudunk meg róla, hogy labdázók szava, s hogy «a játszónak, mielőtt a lapdát elkapná, tapsolnia kell» (l. Nyr. XV. 305, 429 és MTsz. 2. jel.), úgy-hogy efelől akár játszi fölszólító alak is lehetne, mint a gyermeknyelvi szólásban: «*tapsi*, *tapsi* mamának!» stb. A székelység; ,tappogó, nehézkes járású' *tapsi*-nak már más eredetűnek kell lennie; ez az alább tárgyalandó *kapsi*-féllel látszik egy szabásúnak. Hogy a *tapsifüles* kifejezésbeli *tapsi* szó, a mely ,nyúl', ,számár', ,nagyfülű' és ,oktondi' jelentésben önállóan is járatos

(l. MTsz.), azonos-e ezzel a szerintem két külön eredetű *tap-si* szóval, az jelentésénél fogva igen kétséges, és eldönteni nem merem. A többi igei származású *-si* képzős szavak (CzF.-nél: *hük-si* és *kap-si* (illetőleg *kapzsi*, mai ejtése szerint azonban voltaképpen *kabzsi*), LEHRNél pedig (l. fentebb) még a következők: *harap-si*, *bök-si* és *kupor-si*. Én e hat igei származású *-si* végű szót a névszói eredetű *-si* végű szavak mintájára támadt játszi szóalakoknak tartom, azonban anélkül, hogy eredeti teljesebb, **kaposi*-féle alakokból kellett volna átalakulniuk. Irányító mintáik szerintem az ősi *falv~falv-si*, majd az ennek hatására egyebek közt támadt *szőlő~szőlő-si*-féle, továbbá az ismét ezek után formálódott *vak~vak-si*, *tök~tök-si*-féle szópárok voltak együttesen. És már itt különösen hangsúlyozni akarom egy alak-tani megfigyelésemet, a mely a Nyelvőr-féle nyelvhelyesbitő mozgalomnak egyik, sok alaptalan gáncsolást és hibáztatást szülő alapelvével ellenkezik, azzal a nézettel t. i., hogy igehez névszóhoz-való, úgynevezett denominális, és névszóhoz igehez-való, úgynevezett deverbális képzők ne járulhatnak. A magyar nyelv képzőiről szerintem általánosságban csak annyit lehet megállapítani, hogy egy részük rendszerint igehez, más részük rendszerint névszóhoz járult. Törvényszerű és szükségképi elvet azonban bizonyos képzőknek csak igehez, vagy csak névszóhoz való járulására nézve a magyar nyelv szerintem sohasem ismert. Hiszen ma már szinte közvéleménynyé vált az a nézetünk, hogy ige és névszó között a nyelvekben eredetileg különbség nem volt.¹ Azokkal a szóvégi elemekkel tehát, a melyek valamely úton-módon úgynevezett képzőkké és ragokká lettek, részben a szóknak csak egyik vagy másik főfajából, az igeiből vagy a névszókból keletkeztek ugyan szóalakok, de keletkezhetnek és keletkeztek a két szófaj megkülönböztetése nélkül, összeeserélve is, mert ige és névszó között tudatos különbség a beszélők lelkében elhatárolóan nem fejlődött ki, és mert a képzettársulást, mint a nyelvalkotásnak legáltalmasabb tényezőjét, nem korlátozhatták olyan fogalmi csoportok, a melyeket csak az előhaladott eszmélkedés, vagyis a tudomá-

¹ Vö. pl. Nyelvtudomány IV. 127 és 194—195, továbbá MELIÖR: Tárgy. igeragozás 48—51. l.

nyosan képzett ész különíthet el egymástól. Ezért derülhetett ki pl. az ősz finn-ugor $*-p \sim *β$ képzőről, hogy igéből való névszót (*jár-ó, él-ő* stb.) épügy alkothatott, mint névszóból való melléknévet (*láb-ú, kez-ű* stb.), s ezért bizonyulhatott a finn-ugor igeragozás alapjában véve a névragozással egy eredetűnek stb. (vö. MELICHNEK imént idézett helyével).

A mi végül a szintén igei alapszavú három *-csi* végű szót, a *kiváncsi-t*, *ugráncsi-t* és *turcsi-t* (l. MTsz.) illeti, a melyeket LEHIT a *kap-si, töm-si-félékkel* egy kalap alá fogott (l. fönt 19. l.), ezeket én nem merem a *-si* képzős szavak közé sorozni és származásukról határozott véleményt egyelőre nem mondhatok. A *kiváncsi* és *ugráncsi* szavakat a TMNy. is nem világos keletkezésűeknek mondja (549. l.). Az *ugráncsi* talán az *ugráncsol* igeinek (l. MTsz.) olyan játszi névszói alakja, mint a főntebb (21. l.) tárgyalt *bódori, csikori-félék*. Mind a három alakot azonban akár szintén *-si* képzős eredetűnek tekinthetjük, azzal az *s > cs* hangváltozással, a melyre elég sok a példa nyelvünkben (vö. *líkasos > líkacsos, golyóbis > golyóbics* stb., l. még pl. MNy. XIV. 69).

Összefoglalva a mondottakat, a *-si* képzős szavak keletkezéséről a következőket állapíthatjuk meg.

a) Képzőnk eredetének, minden valószínűség szerint a régi *váras* szó volt a kiindulópontja. Ez idézte elő mindenekelőtt a *falusi* szóalakot, a kettő aztán a *hegyesi-t, völgyesi-t, szeresi-t*. Az így megindult folyamat egyre tovább haladt. Eleinte csak hely-jelentésű szavakhoz járult a *-si* végzet s olyan melléknéveket hozott létre, a melyek hovávalóságot, bizonyos helyhez tartozást jelentettek. Majd a jelentés is tovább fejlődött: a 'valamely helyhez tartozás' képzetéhez hozzájárult az illető helyen való 'foglalkozás' új képzete, aztán ez utóbbiból a hely-képzet háttérbe szorultával a 'valamivel való foglalkozásnak' általánosabb képzete vált ki. Ilyen fejlődés útján a képző jelentése és használata némely vidéken csaknem olyan tágkörű lett, mint az *-s* képzőé, a mely a kiindulópontul szolgált *váras* melléknévnek alapszavában, a *váras* szóban is megvan. A számtalan névszói alapú *-si* képzős szónak mintájára korlátolt számban igékhez is hozzáfüggedvén a végződés, az így keletkezett szókban (mint *kap-si, kupor-si* stb.) az igei alapszó természeté-

hez képest a képző értékének is módosulnia kellett; ezekben ugyanis, ha csak (mint a *buksi*-ban) el nem homályosult az eredeti értelem, a *-si* ,valamely cselekvéshez (teszem: kapáshoz, kuporgatáshoz) hozzászokottat' jelent, értéke tehát itt az *-s* melléknévképzőt szintén magában foglaló *-ós*, *-ős* képzőéhez lett hasonló.

b) Alaki szempontból a *várási*-tól előidézett *falusi* egyrészt közvetlenül hozott létre egyes *-si* végű mellékneveket, mint: *hegye-si*, *idevaló-si*, *alvége-si* stb.; másrészt eredetibb *-s* vagy *-i* képzős melléknevek (mint *tanyás*, illetőleg *tanya-i* stb.) bővültek *-si* végűekké a már ilyenül használatban levőknek hatása alatt, amazok az *-s*-hez az *-i*-t, emezek az *-i* elé az *-s*-et vévén föl magukba; az *órás*-ban pedig a kétféle (*-s* és *-i* képzős) alaknak keresztesződése ment végbe. Végül a sok névszói alapú *-si* végű szó néhány igéből is létrehozott hasonló végű szóalakokat.

A később elég buja tenyészethez jutott *-si* képzőnek eredete tehát szókincsünknek egyetlen szóalakjára vezethető vissza, s éppen ez teszi e képzőnk történetét az alak-tani kutatás módszertanára nézve igen érdekessé és tanulságossá. Mert ez a kétségtelen eset nem áll elszigetelten nyelvünkben. Magából a magyar nyelvből is még két egészen hasonló fejlődésű példát állapíthatunk meg.

Már fehérmegyei népnyelvi följegyzéseimnek egybeállításában ugyanis (Nyr. XXX. 279) rámutattam arra, hogy a népies *hármónk* (e h. *hármunk*), *négyőnk* (e h. *négyünk*) alakok kétségkívül a *kettőnk* hatásából magyarázandók.¹ A *kettőnk* alakban, valamint általában a SZINNYEITŐL *egytövéseknek*² nevezett névszónak több. 1. személyű személyragos alakjaiban pusztán a rag: *hajónk*, *gyűrűnk*, *kocsink*, *górénk* stb. Ezzel szemben a többi számnévnek több. 1. szem. személyragos alakjai a köz-

¹ Magyarázatomat elfogadta SIMONYI *Együnk, másink, melyitek* cz. czikkében (Nyr. XLIV. 306—307), a hol a címbebeli régi alakokat, valamint a *közinkbe* szót is hasonló analógiás úton magyarázza.

² *Yksivartalaiset sanat*, I. Unkarin kielioippi (Helsinki, 1912.) 20. §. és *einstämmige Wörter*, I. Ungarische Sprachlehre (Berlin és Lipsae, 1912.) 20. §.

nyelvben hagyományosan így hangzanak: *hármunk*, *négyünk*, *ötünk*, *hatunk* stb., az *-nk* előtt jellemzően és következetesen *u*, *ü* magánhangzóval. A népnyelv azonban ezt a hagyományos és következetes szóvégzetet a kétségtől aránylag leggyakrabban használt *kettőnk* képéhez idomította s eleinte bizonyára csak a számban, de egyszersmind a használat eseteinek arányszámában is legközelebb álló *hármunk*-at alakította így *hármónk*-ká, majd a *négyünk*-et, *ötünk*-et is *négyőnk*-ké, *ötőnk*-ké stb., úgyhogy lassanként valamennyi számnévnek több. 1. személyre vonatkozó alakja a *kettőnk* hosszú magánhangzós szóvégzetéhez képest idomult át. Ugyanez történt természetesen a több. 2. szem. *kettő-tők* alakból kifolyólag is. Ez a forma is előbb bizonyára a *hármatok*-nak *hármótok*-ká alakulását vonta maga után, majd az analógia továbbterjedésével a *négyetek* is *négyőtők*-ké lett stb. Hogy a két első szem. alaknak *-őnk* *-őnk*, *-ótok* *-őtők* végződése a régiesebb *kettejük*-et is *kettőjük*-ké alakíthatja s a *hármuk*, *négyük* stbit is *hármójuk*, *négyőjük* stbivé alakítja, azt már mondanom sem kell. A fejlődés azonban nem állt meg a számnaveknél, hanem a jelentés előidézte képzettársulás útján mindazon személyragos szavakra áttért, a melyek a személyek összefoglalását vagy a személyek csoportjából egyeseknek kiemelését jelentik. Így keletkeztek az alábbi idézetekben kimutatott efféle alakok: *lőbbőnk*, *mindőnk*, *mindőjük*, *mindenőnk*, *mindnyájótok*, *mindnyájójuk*, *mindegyőnk*, *mindegyikőnk*, *mindegyikőjük*, *mindenikőjük*, *eggyikője*, *eggyikőjük* (az *egy-ik* szóból, a mely voltaképpen már maga is több. 3. szem. személyragos alak, úgyhogy benne ugyanaz a személyrag egyszerre két külön korszakbeli alakjában van meg)¹, *melyikőnk*, *melyőnk*, *melyőtők*, *valamelyőnk*, sőt *másőnk* (a vele szemben álló *egyőnk* miatt), majd a kérdő *kiőnk*, s végül a *benneteket* névmásnak hasonló átalakulása, a *bennőtöket*.

A következő adatok eléggé világosan és érdekesen szemléltetik az *-őnk* *-őnk*, *-ótok* *-őtők* és *-ójuk* *-őjük* szóvégzeteknek a -si képzőéhez hasonló fokozatos és nagyarányú elharapózását:

a) Számnavek személyragos alakjainak átalakulásai: «*Egyőnk*

¹ Vö. «Élelmisméltődés a szóalakulásban» cz. értekezésemet, Hunfalvy-Album 59. l.

irja [a beszédet], másónk mondja» (Borssz. Jankó 1908 jan. 26, 9. l.). «*Egyőnk* mondta: — Én már eleget ettem. Másónk mondta: Nekem nincs ápitusom» (Az Újság 1916 jún. 4, 12. l.). «Ki nem találná, még hozzá se vetne | *Egyőtök* is» (ARANY J. Összes Munkái VII. 207—208). «S más karokban vajjon föllobban | *Egytőtökben* [így] vérem, a cifra vér?» (1913, ADY: A magunk szerelme 46). *Hármónk*, Vas m., Nyr. XLIV. 179; Tihany, uo. 178; Nagykamond, Veszprém m., uo. 179; Palóczság uo. 176; Bagamér, Bihar m., uo. 180; Nagyszalonta s egyebütt Tiszántúl, uo. 179. *Hármótök*, Kemenes, uo. XLV. 173; «alig ül *hármótök* minister-székekben» (Borssz. Jankó 1907 nov. 10, 4. l.). *Hármójok*¹, Kemenes, Nyr. XLV. 173; *hármójokat*, Nagyszalonta s egyebütt Tiszántúl, uo. XLIV. 179; «*hármójuk* egy beteg társát viszi» (Budap. Hirl., l. Nyr. XLIV. 177). *Négyőtök*, Vas m., Nyr. XLIV. 178, 179; *négyejj*ötöket*,² *négyeteket*³, Kemenes, uo. XLV. 173; *négyőtök*, Tihany, uo. XLIV. 178; Nagykamond, Veszprém m., uo. 179; Palóczság, uo. 176; Kecskemét, uo. 178; Csongrád, uo.³; Bagamér, Bihar m., uo. 180. *Ötönket*, Nagyszalonta s egyebütt Tiszántúl, uo. 179; «amikor *ötönknek* azt se mondák: pardon» (Borssz. Jankó 1907 decz. 8, 6. l.). *Hatótök*, Nagyszalonta s egyebütt Tiszántúl, Nyr. XLIV. 179. *Tízötöket*, ua. vidéken, uo. *Százötökat* stb., ua. vidéken, uo. — Határozatlan számnév átalakulása: «Éjjel pedig a jószágot kell őrizni *legtöbbitöknek*» (Budap. Hirl. 1917 júl. 7, 6. l., egy sárkeresztúri földmives gazda leveléből).

b) Összefoglaló jelentésű szavakban: *Mindnyájónk*, Tihany, Nyr. XLIV. 178; Palóczság, uo. 176; «*mindnyájókat* felgazda-

¹ Érdekes, hogy míg a *három* szónak 3. szem. alakjára az *ó* hangzó már átragadt, addig ugyane vidék beszédében magának az *ö* véghangzós *kettő*-nek megfelelő formája ma is régiesen *kettejök*, uo.

² Ez az alak külön is érdekes azért, mert *jj*-je nyilván a föntebbi jegyzethen említett *kettejök*-ből szívárgott át, a minthogy *négyük* helyett a vidéken csakugyan *négyejjök*-et mondanak (l. uo.), s ez a már is analógiásan bővült forma engedett aztán a *kett-ötöket* szóvégzetének. Viszont a *kettejök* alak maga a *kett-ötök* szóvégzetének hatása alatt ezt a még érdekesebb formát hozta létre ugyanazon tájszólásban: *kettej*ötök* (l. uo.).

³ A közlők szerint l. személyről ugyanott mégis *hármunk*-at, *négyünk*-et mondanak s «a többit nem» használják ily formában.

git» (ARANY J. ÖSSZ. Munkái VIII. 396); «Zeus most egy vö-dörbe» | Készül habarni *mindnyájótokat*» (uo. 455). «Adjon Isten jó napot *mindnyájójuknak*! — köszönt be özvegy Patkós Istvánné» (Budap. Hirl. 1916 jan. 18, népies tárgyú tárczában). *Mindannyájónk* (nyilván a *mindannyiunk* és *mindnyájunk* szavak összekeverésével), Nagykamond, Veszprém m., Nyr. XLIV. 179; *mindannyájónk*, *mindannyájótok*, Kemenes, uo. XLV. 173. *Mindónk*, Bagamér, Bihar m., uo. XLIV. 180; «*mindónkben* két ember lakik» (Budap. Hirl. 1908 decz. 25, 62. l.); «ki nem ad *mindőjöknek* igazat bizonyos szempontból» (BpSzemle CIII. 121); «*mindőjüket* elfogta a csudálat» (Kőrös ENDRE: Kudrun 56). «*Mindegyőnket* látta» (Kemenesalja, Nyr. XXXI. 412); «*mindegyőnket* [így, de bizonyára csak sajtóhiba *-őnket* h.]¹ sziklájához szegez» (JÁNOSI GUSZTÁV: Elveszett paradicsom 59). «*Mindegyikőnket* két angyal kísér» (JÁNOSI G.: Arany legenda 184); «*mindegyikőjük* [így, valószínűleg ez is csak sajtóhiba *-őjük* h.] szivecskéjében van már egy, kivel szívesen jegyet váltanának» (Egyetértés 19. évf. 173. sz. tez.). «*Mindenőnknek* [azaz: *mindegyikünknek*] vót éggy» (Fehérmegye, Nyr. XXX. 279; ennek a népi adatnak a vizsgálata keltette föl bennem annak idején a szóbeli alakokra vonatkozó gondolatomat). *Mindenikötők*, *mindenikőjök*, Nagyszalontán s egyebütt Tiszántúl, Nyr. XLIV. 179; «egy-egy abrakos tarisznyát adok *mindenikötőknek*» (Csokonai kéziratából, Irodört. Közlem. V. 320, rövid ő-vel közölve, de nyilván így olvasandó: *mindenikötőknek*, mert különben Csokonai alig írt volna ő-zően *-ötök* személyragot; ez egyúttal a legrégibb adat az ilyen analógiás formákra, vö. Nyr. XXX. 279. jz.); «*mindenikőjük* hoz magával valami kárhózas örökséget» (Budap. Hirl. 1897 decz. 25, 27. l.). «Hogy kéreken kijelenthessem *valamennyiötőknek*» (KEMPF: Homeros Odysseiája I. é. 373. v., a rövid ő nyilván csak a hatméretű sor kedvéért, vö. Nyr. XXX. 279, jz.).

c) Kiemelő jelentésű szavakban: *Egyikőnk*, *egyikötök*, Nagyszalontán s egyebütt Tiszántúl, Nyr. XLIV. 179; «azt

¹ A Nyr. XXX. 279. lapjának jegyzetében az *-őnk* és *-ünk* végzetnek, egymásra hatásából magyaráztam. Vö. a szintén JÁNOSIból való következő idézettel.

- *egyikőnk* se tudhatja» (Az Ujság 1918 ápr. 14. tez.); «egyikők, némely szójárásban: *egyikőjők*» (CzF.-ék megjegyzése az *egyik* cikkben).¹ «Bizonyítsuk meg, *melyikőnk* a rosszabb» (ARANY J. Össz. Munkái VIII. 256). «Azt se' tudom, *mellyőnk* korosabb egy nappal!» (ARANY: Buda halála VIII. é. 66. vsz.); «hisz' *melyőnk* nem ismeri?» (ARANY J. Össz. Munkái VII. 87); «a *melyőtők* | Az adott jelnél későbbre marad» (uo. 244). «Ha már pofon ütötte vőn' kétszer-háromszor őket | *Valamelyőnk*» stb. (uo. VIII. 139). «Valamelyik közöletek v. *valamelyikőtők* [így!] fűtyölt» (CzF. 'valamelyik' a.; vagy csak sajtóhiba -*őtők* helyett. vagy ez utóbbinak a szabályos irodalmi -*éték* végződésre való befolyása). «Egyőnk írja [a beszédet], *másőnk* mondja» (Borssz. Jankó 1908 jan. 26, 9. l.); «egyőnk mondta: — Én már eleget ettem. *Másőnk* mondta: Nekem nincs ápitusom» (Az Ujság 1916 jún. 4, 12. l.). *Másikótók, ötödikőnk, harmadikójok*, Nagyszalon-tán és egyebűtt Tiszántúl, Nyr. XLIV. 179. «Idegenül jött [Popper Dávid] közibénk s' ez idő szerint nehéz volna már megállapítani, *kiőnk* hódította meg a másikat» (Borssz. Jankó 1905 ápr. 2, 7. l., ÁGAI ADOLF cikkében; érdekes, hogy a *ki* kérdő névmásnak szabályszerű több. 1. szem. személyragos alakja maga, a *kink* teljesen szokatlan).

d) Átcsapva az eredetileg egyébként szintén kiemelő (partitívusi) jelentésű² *bennünket*, *benneteket* személynévmási alakokra: *bennőnk*, Palóczság, «széltében használatos», Nyr. XLIV. 176 (a *bennőtöket* alakot azonban a közlő szerint «a palóc sohse mondja»); «a sors üldöz *bennőnk*» (Szász K. Fordításaiából idézi SIMONYI «Az analogia hatásairól» cz. akad. értekezésében, 10. l. s «az *egyőnk*et, *kettőnk*et, *hármőnk*at-félék» analogiájából magyarázza); *bennőtöket*, Szaján, Torontál m., MTsz.; Kecskemét, Nyr. XLIV. 178; «né egyen a fene *bennőtöket*!» (Havas Adolfnak nálam levő hódmezővásárhelyi népnyelvi adataiból); «ha már *bennőtöket* hü vérek közt nem hagyott» (KÖRÖS ENDRE:

¹ Érdekes ezzel szemben a következő adat: «*Egyikejük* [e h.: *egyikük*] dolgán se essék nagyobb mértékű fogyatkozás» írja BÉLTERY KÁLMÁN Nyr. XXI. 56. Ez az alak szintén a *kettő* szónak egy személyragos alakja után formálódott, t. i. a *kettejük* után.

² L. Budenz-Album 154. l. és ZOLNAI: Szómagyarázatok (Bp. 1890) 7. l.

Kudrun 30); «még ő örülhet, *bennőtöket* ha megtarthat magánál» (uo. 56). Végül az analógiának valamennyi főntebbi esetén érdekesebb továbbterjedését állapíthatjuk meg az *-őnk*, *-őtök*, *-őjük* több. számú végzetnek az egyesszámmra való következő visszahatásában: «Szerkesztőit, különösen *eggyikőjét* [e h. egyikét]... a szászok legképzettebb oklevéltudósának ismerjük» (Századok 1893. évf. 41. l., TAGÁNYI K. cikkében).

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a népnyelvben, sőt immár az irodalmi nyelvben is, egy személyre vonatkozó, külön összefoglaló, illetőleg kiemelő (partitivus-jellegű) képzőnk van¹, az *-őnk* *-őnk*, *-ótok* *-őtök*, *-ójuk* *-őjük*, ennek eredete pedig szintén szókinszünk egyetlen szavának, a *kettő*-nek egyébként szabályos *-nk*, *-tök* személyragú alakjaiból indult ki. Ezen új fejlődésű végzeteknek képző-jellegét világosan mutatja használatuk, illetőleg jelentésük, hogy t. i. csupán a főntebbi összefoglaló, illetőleg kiemelő jelentésben fordulnak elő, és hogy pl. a *házunk*, *kertünk* stb., vagy *feleségünk*, *gyermekünk* stb. személyragos alakokra nem hatottak és nem is hathatnak átalakítólag.

E — nézetem szerint egészen kétségtelen — két nyelvi eset alapján mindenki meg fogja engedni nekem, hogy a magyar középfok-képzőnek kettős *-bb*-jében is hasonló fejlődési jelenséget lássak.

A középfok képzője u. i. a finn-ugor hangmegfelelések útmutatása szerint eredetileg bizonyára csak egyszerű *-b* lehetett.² LOSONCZI ZOLTÁN legújabbán azt igyekezett kimutatni, hogy nyelvemlékeinkben még igen sok nyoma van a középfok egyszerű *-b*-s ejtésének, és vizsgálódásaiban arra az eredményre jut, hogy a kettős *-bb* először csak egyes nyelvjárásokban tűnt föl s csak később vált az egész nyelvterületen általánossá (l. MNy.

¹ SIMONYI szerint a *hármónk*, *négytők*-féle alakok egyenesen gyűjtő számnemeknek tarthatók (l. Jelentéstani szempontok, Érték. a nyelv- és szépt. köréből XXXIII. k. 3. sz. 34—35. l.). A gyűjtő jelentés természetesen nem általános értéke e képzőnek, mert a c) alatti *eggyikőnk*, *valamelyőnk* stb.-félékben határozottan csak kiemelés az értelme.

² L. MELICH nézetét MNy. VII. 245 és NyK. XI. 381. Vö. még LOSONCZI, MNy. XIV. 23.

XIV. 23—26). Ezt a megállapítást elfogadhatjuk, de kötelességünk azt is kinyomozni: mi volt az oka a középfok-képzőben a $b > bb$ változásnak? Ezt a kérdést u. i. LOSONCZI egyáltalában föl sem vetette.

A középfoki alakokban a b -nek kettős, illetőleg hosszú $-bb$ -vel való fölcserélődése semmi esetre sem lehet szervi, vagyis hangtörvényszerű változás. Hiszen $b > bb$ változást a középfok alakjain kívül nyelvünkben semmi más esetben nem találunk: sem az ősz finn-ugor szavakban előforduló és egészen hasonló, $*mp \sim *mb$ eredetű b hang, mint pl. a *habok* \sim *habot* \sim *hab*, *ebek* \sim *ebet* \sim *eb* szavakban, sem a későbbi jövevényszóknak hasonlóan szóközei, illetőleg szóvégi b -je (mint pl. a *csibe*, *kobak*, *kabát*, *suba*, *dobot* \sim *dobos* \sim *dob* stb.-ben) nem változott át kettős bb -re. A középfokbeli $b > bb$ változásnak okát, illetőleg kiinduló pontját tehát kétségekívül a középfoki alakok valamelyikében kell keresnünk, és én azt hiszem, meg is találhatjuk. Ennek az alaknak, mint kiinduló pontnak, egyfelől olyan kettős $-bb$ -vel végződő középfoknak kellett lennie, a melyben a képző egyszerű $-b$ volt ugyan, de ez a szó véghangjával együtt természetesen kettős $-bb$ -t eredményezhetett; másfelől olyan közönséges, gyakori használatú szó lehetett, a mely a képzettársulás hatalmas erejénél fogva a szóvégzet kettős bb -jű hangképének újabb meg újabb följúlását idézhette elő, rövidebben szólva, a mely a nyelvi analógiának biztos alapul szolgálhatott. Ez a középfoki alak szerintem csak a *szébb* szó lehetett. Nevezetesen, hogy éppen ezt a középfoki alakot nevezték régibb nyelvtaniróink *rendhagyó* középfoknak,¹ mert a többihez (*nagy* \sim *nagyobb*, *öreg* \sim *öregébb* stb.) képest, a melyek nevezőalakjukat a képző előtt is világosan mutatják, valóban szabálytalannak, rendhagyónak látszott (*szép* \sim *szébb* és nem *szépébb*). Pedig mindjárt ki fog derülni egyrészt, hogy — a mit egyébként egyszer már kimutattam — ez a rendhagyónak látszó középfoki alak a régi nyelvnek szabályos képzésű formája volt, másrészt hogy éppen ez a *szébb* alak lett kiinduló pontja összes kettős $-bb$ -vel ejtett középfokainak. Az eredeti középfokképző u. i., az egyszerű $-b$ a régi nyelvben, illetőleg nyelvünknek bizonyos régebbi korszakában és bi-

¹ L. pl. SZVORÉNYI: Magyar nyelvtan. Pest, 1861. 96. l.

zonyos melléknevekben közvetlenül járult a mássalhangzós szóvégekhez, úgymint: *fejérb*, *rokonb* (illetőleg *rokomb*), *gonoszb*, *kazdagb*, *undokb*, *restb* stb. (vö. SZINNYEI: Nyelvhasznl.⁵ 102), s e képzésmód maradványai a mai *idősb*, *kevésbé*, *kevesbédik*, *kevesbút*, *öregbédik*, *öregbút* stb. Ilyen középfok a *szébb* szó is, a melyet régebben (Nyr. XXI. 101) a ma is így hangzó *szép* nevezőalakból magyaráztam (így a TMNy. is, 563. l., a nélkül, hogy idézett cikkemről tudomást venne). Akkor tehát így képzeltem a *szébb* eredetét: *szép*~*szépbet*>*szébbet*>*szébbet*; *szépbek*>*szébbek*>*szébbek* stb., és akkori fölfogásom szerint az *é*>*ë* rövidüléssel alakokból vonódott volna el aztán a középfoki nevezőalak, a *szébb*. E magyarázatom lényegét, a középfokképző *-b*-nek (akkor természetesen még *-bb*-nek gondoltam) a szóvégi *p*-hez való közvetlen járulását ma is fönntartom; most azonban azt hiszem, hogy a tő eredeti magánhangzója rövid *ë* volt; v. i. hogy a szó alapfoka **szép*, középfoki alakjai (*szépbet*>) *szébbet*, (*szépbek*>) *szébbek* stb. voltak és a középfoki nevezőalak (*szépb*>) *szébb*-nek hangzott. Az alapfoki *szép* mai fölfogásom szerint másodlagos, és csak az eredetibb **szép*-nek a hangsúly következtében való megnyúlásából származhatott. Hogy XVI. századi íróknál is *szépb*-féle alakokat találunk még, ez nem változtathat nézetemen. Ezekben sem látok ugyanis mást, mint a már megnyúlt alapfoki *szép*-nek továbbhatását. (Rövid magánhangzós alapfoki ejtésre utal különben a szónak újabban WICHMANN-tól fölvetett rokonnyelvi megfelelője is, a finn *seppä* 'mester' szó, l. FuF. VII. 43. és MNy. IV. 459.) Ugyanígy megnyúlással, tehát BALASSA és MELICH fölfogása szerint (l. EtSz. ad alatt) képzelem — hogy csak röviden utaljak rá — több más egytagú szavunknak is eredetét, a melyekben némelyek a hosszú magánhangzót tartották eredetibbnek, illetőleg a melyekben a rövid magánhangzóval való váltakozás alapján a fokváltakozás jelenségét keresték. Az *ad* (*ád*), *töl*, *víz* stb. szavak rokonnyelvi másai a rövid magánhangzó eredetisége mellett szólnak s nem javallják a fokváltakozás fölvételét sem.

A középfoki *szébb* (<*szépb*), illetőleg *szébbet* (<*szépbet*), *szébbek* (<*szépbek*), *szébben* (<*széphen*) stb. szavak e szerint a maguk korában voltaképpen teljesen szabályos alakok voltak, de kettős *bb*-jükkel egyszersmind teljesen egyedül is állottak a

középfoki melléknevek tömegében. Ám maga az a körülmény, hogy a *szébb* középfoknak, sajátos eredeténél fogva, egyszerre legalább is négy ilyen kettős *bb*-jű alakja (*szébb*, *szébbet*, *szébbek*, *szébben*) volt kezdettől fogva mindennapi forgalomban, érthetővé teszi, hogy a középfoki alakok kiejtésékor a képzetársulás erejénél fogva a kettős *bb*-jű szóvégzetnek hangképe a beszélők lelkében természetsszerűleg mindúntalan föl-föltámadt, és így a rokon vagy ellentétes tulajdonságfogalmaknak középfoki kifejezéseire kerülén a beszéd, előbb a *jób*, *jóbat*, *jóbak* stb. alakult át *jóbb*, *jóbbat*, *jóbbak* stb.-vé (talán eredeti *ó*-ja is csak a *szébb* stb. kedvéért rövidült *o*-ra), hiszen *szép* és *jó* annyira együttjáró fogalmak, hogy a görög *καλοκαθός* és *καλοκαθία*-ban kötésszóstul egygyé forradtak; majd áterjedt a kettős *bb*-vel ejtés egyéb melléknevekre is: *rútáb* > *rútabb*, *rosszab* > *rosszabb*, *nagyob* > *nagyobb* stb. stb., úgyhogy végül a kettős *bb* az összes középfoki melléknevekben általános lett, v. i. — hogy nyelvtanirói kifejezéssel szóljak — a középfok képzője a nyelvtudatban a kettős *-bb*, illetőleg a mássalhangzós végű mellékneveken igazság szerint *-abb*, *-ebb* lett.¹ Csupán egyetlenegy középfoki alakunk bírta magát e változás alól kivonni, az *egyéb* (l. BUDENZ: Ugor alaktan 283); ez is csak azért őrizhette meg egyszerű *b*-jét, mert jelentésében a középfok képzete már teljesen el volt homályosulva akkor, a mikor a *b*-nek *bb*-re való változása megindult. E mellett azonban egy kettős *bb*-jűvé hasonult középfokunknak is megmaradt mai napig is az erede-

¹ HUNFALVY PÁL szerint is egyszerű *-b* volt eredetileg a középfok magyar képzője, s ennek szerinte a finn *-mpa-*, *-mpä-* képzőből csupán a *-pa-*, *-pä-* rész felelt volna meg, míg a megelőző orrhang eredetileg a genitívus *-n*-je volna. A magyarban a tőalakhoz, nem genitívushoz járuló *-b* eredetileg ilyen formákat hozott volna szerinte létre, mint: **jov-b* *jóbb**, **szep-b* [így, rövid *e*-vel képzelte ő is, bár nem mondja meg miért] *szébb**, **töv-b* [itt sem tudjuk, mi alapon következtetett ki ilyen eredetibb formát] *több**, *hosszab* [az ilyen régi ejtismódot most már csakugyan igazolni is tudjuk a nyelvemlékekből] stb. A három első példa azonban idővel hangtani ok miatt *jóbb*, *szébb* és *több* ejtésűvé alakulván át, a többi középfokok egyszerű *-b*-je is mind kettős *-bb*-vel cserélődött föl (l. NYK. III. 34). HUNFALVYNAK e fölfogása a *szébb* alak eredetére s a kettős *-bb*-nek analógias továbbterjedésére nézve ma is elfogadható; a többire nézve azonban nem állja meg mai tudásunk kritikáját.

tibb egyszerű *b-s* alakja, még pedig többeli magánhangzójának is eredeti régies ejtésével együtt, nevezetesen a «*szentjóbi* apátság» nevében, valamint a «*szentjóbi* Szabó» család előnevében, mindamellett, hogy az illető biharmegyei községnek ma már *Szentjobb* a hivatalos neve. A két hangeleménél fogva is érdekes régi alak nyilván a népi ejtés útján hagyományozódott át napjainkig¹, és a régi forma magyarázatát szintén az a körülmény adja meg, hogy a kifejezés, mint helynév, kívül esett a középfoki melléknévfogalmak képzetecsoportján s így az analógia hatásától ez által el volt szigetelve.

Egyetlen szóalak esetleges végzetének általánossá, szabályos ragvégződésé válására fényes példát találunk a francia és az olasz nyelv történetében is. A többes 1. személyű *-ons* végződés a francziában minden valószínűség szerint az egyetlen *sons*-nak a latin *sūmus* alak szabályos ófrancia megfelelőjének végződésére vezethető vissza, mert hisz kétségtelen, hogy a francia *chantons*, *devons*, *servons* stb. alakok nem származhattak a megfelelő latin *cantāmus*, *debēmus*, *servīmus* alakokból, ezeknek ugyanis *chantains*, *deveins*, *servins*-né kellett volna fejlődniük. A *sūmus*-ból szabályosan lett *sons* után indultak mindenkéltől a hozzá fogalmilag vagy alakilag közelálló szavak, minők pl. *habere*, *stare*, *dare* stb., végül pedig valamennyi igének több. 1. személye *-ons* végzetűvé lett.² Ugyanez történt az olasz *-iamo* végzettel is, a mely a *siamo*-ból (voltaképpen nem is jelentő, hanem kötőmódú alakból) terjedt át valamennyi többi igére.²

Még egy ilyen eredetű érdekes alaktani elemet idézhetünk az ó-ind nyelvből. Itt ugyanis az *o*-tövű egyes instrumentálisnak esetragja SCHMIDT JÓZSEF szerint eredetileg tőképző szóvégzet, s az egész alakcsoport kiinduló pontja az egyetlen *ēnā* szó volt (a névmási *ēna*-tőből), a melynek *-na* végzete az *ē-bhīh*, *ē-šām* stb. névmási alakok hatása alatt jutott instrumentálisi értékhez s e jelentésével aztán általánossá vált (l. Nyelvtudomány IV. 30).

¹ A Pallas Lexikon *szentjobbi* apátságot ír ugyan, de legalább magam sohasem hallottam a nevet ekként ejtve.

² L. NYROP: Grammaire historique de la langue française II. 38, 41, és ZAUNER: Romanische Sprachwissenschaft I. 150.

A *-si* képző eredetének itt kifejtett nyelvtörténeti esetéből, valamint a fölhozott hasonló fejlődésű példákból a következő két tanulságot vonhatjuk le.

Egyik, hogy az úgynevezett képzők és ragok, vagyis az alaktani jelentést hordozó szóvégzetek eredete a nyelv életében merő véletlenből is kiindulhat. Egyetlen szóalak végződésének is erős emlékképe lehet a beszélő lelkében, úgyhogy eleinte csak egy-két alaknak beszéd közben való megformálására, illetőleg a beszélő emlékképei közt élő hagyományos szóalakoknak átformálására hat ki ugyan, de az így támadt alakok mint egyre nagyobbodó emlékkép-csoportok erőben hovatovább gyarapodnak s végül az alakok egész rendszerét hozhatják létre. Így értem és így fogom fel én azt a sokáig lenézett LUDWIG-féle *ráalkalmazásos elméletet*, a melynek igazát SCHMIDT JÓZSEF *Az idg. flexio genesisének problémája* cz. nagy fontosságú, de a magyar nyelv jogát, czíméből is láthatóan, semmibe sem vevő ¹ értekezésében (Nyelvtudomány III—VI. k.) oly meggyőzően kimutatta.

A másik, a mit megállapíthatunk, vagy ha tetszik, marandóbb hatás czéljából újabb szokás szerint akár le is szögezhetünk, hogy az egy pontból való kiindulás elvét a hangváltozások kutatásában is szem előtt kell tartanunk, s mivel a változás továbbterjedése a képzettársulás kisebb-nagyobb erejének véletlenétől függ, azért a kivételnélküliség elvét e változásokban már eleve helytelennek kell tartanunk.²

Az alakképző elemeknek, a képzőknek és ragoknak keletkezésére és fejlődésére vonatkozó és később behatóan kifejtendő megfigyeléseim és tapasztalataim alapján már most kimondom azt a meggyőződésemet, hogy a nyelvújítás alkotásainak az a fölfogása, a melyet a Magyar Nyelvőr szinte félszázaddal ezelőtt

¹ Vö. Nyr. XLVII. 105—116.

² Pedig volt nyelvtudós, a ki a kivételnélküliséget ezen a területen is elvül állította föl, nevezetesen RICHARD LÖWE «Die Ausnahmslosigkeit sämtlicher Sprachneuerungen» cz. értekezésében, a melyben az analógiás képzések kivételnélküliségének elvét szabályba is foglalta (l. Zeitschr. des Vereins für Volkskunde. Berlin, 1891. I. 55—56. l. és vö. SCHMIDT HENRIK-nek ez ellen való jogos kifogását NyK. XXXVI. 64).

a zászlaja alatti nyelvhelyesbítő mozgalomban hangoztatott, a nyelvi jelenségek mai ismerete és fölfogása mellett tarthatatlan. E fölfogás a maga korában, a nyelvtudomány akkori ismeretei és elvei mellett érthető volt és így történetileg igazolható is. Most azonban ki merem mondani, hogy a nyelvújításnak fennmaradt alkotásai között alig van olyan, a melyet a nyelv életének és természetének mai, előhaladottabb szemléletével igazolni ne tudnék, és végleg kiküszöbölendőnek tartom nyelv- és iránytani, valamint irodalomtörténeti tanításunkból azt a jogtalan és alaptalan fölfogást, a mely a nyelvújítás bizonyos fennmaradt alkotásait ma is még hibáknak minősíti, s e fölfogásával ferde világításba helyezi a múlt század elejének azt a hatalmas szellemi mozgalmát, a melynél nyelvünk mai erejére, eredetiségére és gazdagságára kihatóbbat egész nyelvtörténetünkben nem találunk.

S.: Szombatos codexek. 60 f. — III. Szász B.: A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. Kúnos és Munkácsi: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. Vámbéry: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VII. Thury J.: A kasztimuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. Telfy: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. Kalmány L.: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. 40 f. — X. Brassai: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. Gr. Kuun G.: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. Ábel J.: Isota Nogarola. 1 K. (1884—1895.) — XIII. k. I. Heinrich G.: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. Barna F.: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. Goldziher I.: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. Ábel J.: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. Barna F.: A votjakok pogány vallásáról. 40 f. — VI. Szarvas Gábor: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. Budenz J.: Egy kis visszhang Vámbéry Ámin úr válaszára. 40 f. — VIII. Szily K.: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. Bogisich M.: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. Joannovics: Szőrendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. Pecz V.: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. Telfy: Heraclius Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. Ábel J.: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. Joannovics: Szőrendi tanulmányok. II. rész. 80 f. — III. Barna F.: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. Telfy: Jelentés újhellén munkákról. 60 f. — V. Kalmány L.: Mythologium magnum Romaniae. 40 f. — VII. Simonyi: A magyar szótók. 60 f. — VIII. Simonyi: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. Brassai: Szőrend és accentus. 80 f. — X. Telfy: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. 1887—1889.) — XV. k. I. Dr. Schreiner M.: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. Haraszi: André Chénier költészete. 3 K. — III. Simonyi: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. Hunfalvy P.: Az aranyosszéki mohácsi nyelvmélekek. 30 f. — V. Zichy A.: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. Telfy: Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VIII. Asbóth O.: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — X. Telfy: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. Dr. Kégl S.: Tanulmányok az újabkori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. Gróf Kuun G.: Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k. I. Finály: A besztercezi szószedet. 4 K. — VII. Szamotu I.: A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. Hegedűs I.: Guarinus és Janus Pannonius 1 K 60 f. — IX. Dr. Kúnos I.: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. Hegedűs I.: Diesének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — XVII. k. I. Dr. Mahler: Egyiptologiai tanulmányok a choronologia köréből. 30 f. — III. Kégl S.: A perzsa népdal. 90 f. — IV. Melich J.: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. Kozma F.: Brassai Sámuel mint esztetikus és műkritikus. 2 K. — VI. Dézsi L.: Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása Celius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. Vadnai: Ozakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. Gyomlay: Szent István veszprémvölgyi donatíójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. Mahler: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. Id. Szimneyi J.: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — XVIII. k. I. Gyomlay: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. Katona L.: Temesvári Pelbárt Pélái. 1 K 20 f. — III. Némethy G.: A római elegia viszonya a göröghöz. 48 f. — IV. Thury J.: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. Katona L.: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. Dr. Cserép J.: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. Thury J.: Török nyelvmélekek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. Szilasi M.: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. Kégl S.: Szenáji. 3 kor. — X. Katona L.: A Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. Bayer: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. Haraszi: A renaissance francia szinköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. Thury J.: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. Melich J.: A brassói latin-magyar szótár-törődék. 60 f. — V. Pecz V.: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. Hegedűs I.: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. Kúnos I.: Ada-Kaléi török népdalok, fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. Cserép J.: C. Julius Caesar commentáriusainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. Melich J.: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K. — X. Kégl Sándor: Dsélál ed-Din Rúmi négysoros versei. 1 K 50 f. — XX. k. I. Ferenczi Zoltán: Petőfi és a socializmus. 1 K — II.

Schmidt J.: Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. 1 K 50 f. — III. Asbóth Oszkár: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) 2 K. — IV. Melich J.: Révai Miklós nyelvtudománya. 1 K. — V. Némethy Géza: Ovidius és Lygdamus. 1 K. — VI. Geyza Némethy: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. 1 K. — VII. Goldziher Ignác: Uri János. 30 f. — VIII. Horváth Cyrill: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. 90 f. — IX. Vári Rezső: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. I. (bevezető) rész. — X. Asbóth Oszkár: A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. 1 K 20 f. — XXI. k. I. Geyza Némethy: De Ovidio Elegiae in Messallam auctore. 60 f. — II. Váczy János: A nyelvújítás győzelme. 1 K 60 f. — III. Hegedüs István: Menander redivivus. 2 K 80 f. — IV. Némethy Geyza: De sexta Vergilii ecloga. 60 f. — V. Kégl Sándor: Bhagavadgítá. 80 f. — VI. Darkó Jenő: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizanci íróknál. 1 K 80 f. — VII. Császár Elemér: Bessenyei akadémiai törekvései. 1 K 50 f. — VIII. Bleyer Jakab: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. 2 K. — IX. Némethy Géza: P. Vergilii Maronis Catalepton. 60 f. — X. Kégl Sándor: Emir Khosrev. 80 f. — XXII. k. I. Kallós Ede: Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz I. (Trimeterek, tetrameterek, elegiák.) 2 K. — II. Bayer József: Schiller drámái a régi magyar szinpadon és irodalmunkban. (Székfoglaló.) 2 K. — III. Vári Rezső: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. II. (érdemleges) rész. I. fele. 2 K. — IV. Badics Ferencz: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. (Székfoglaló.) 2 K. — V. Schmidt József: Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására. 2 K. — VI. Rác Lajos: Rousseau és Sauttersheim. 1 K 50 f. — VII. Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. 3 K. — XXIII. k. I. Jánosi Béla: Szerdahelyi György æsthetikája. 1 K 50 f. — II. Szinnyi Ferencz: Jósika Miklós. 2 K 40 f. — III. Simonyi Zsigmond: Jelentéstani szempontok. 1 K. (Sajtó alatt). — IV. Darkó Jenő. Böles Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. 2 K 60 f. — V. Hegedüs István: Schesaeus Ruinae Pannonicae cz. epikus költeménye. 60 f. — VI. Jánosi Béla: Schedius Lajos æsthetikai elmélete. 1 K 50 f. — VII. Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi fellépéséig. 3 K. — VIII. Némethy Geyza: Coniecturae ad emendandum Firmicum Maternum astrologum. 5 K. — IX. Ferenczi Zoltán: Egy elfeledett regényről. Petrichevich Horváth Lázárnak «Az elbujdosott» cz. regénye. (Székfoglaló.) 4 K.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvtáradó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-uteza 2.